

บทที่ 3

กระบวนการพัฒนาสังคมไทยให้เป็นสมัยใหม่

บทที่ 2 ได้อธิบายว่ากระบวนการทันสมัยในโลกตะวันตกทำให้เกิดผลกระทบอย่างมากต่อเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ความเปลี่ยนแปลงนี้ได้แผ่ขยายไปทั่วโลก เนื่องด้วยมีการพัฒนาการติดต่อสื่อสารและการคมนาคมได้สะดวกรวดเร็ว และนอกจากนี้ยังเป็นยุคที่ลัทธิอาณานิคมยังคงแผ่อำนาจอย่างต่อเนื่องด้วย จึงเป็นที่แน่นอนที่ว่าประเทศไทยก็ต้องได้รับผลกระทบอย่างมากเช่นกัน แนวคิดเรื่องการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยแบบตะวันตกนั้นได้เริ่มอย่างชัดเจนตั้งแต่สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงทุกด้านแบบตะวันตกเพื่อสร้างการยอมรับว่าสยามเป็นดินแดนที่อารยะ ไม่ใช่ดินแดนป่าเถื่อน ที่สำคัญคือในสมัยดังกล่าวได้มีการเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ สิ่งที่ได้รับมาจากตะวันตกยังเป็นการเปลี่ยนโครงสร้างทางการเมือง สาธารณูปโภคบางส่วน และรูปลักษณะของอาคารสถานที่ แต่ยังไม่เป็นการเปลี่ยนระบบการผลิตเป็นแบบสมัยใหม่ และยังไม่ส่งผลสู่รากฐานของสังคม

แนวทางความเจริญของประเทศไทยอย่างที่เราเรียกว่า การ “สร้างประเทศให้ทันสมัย” (modernization) นั้นได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วในเวลาต่อมา โดยที่แนวคิดการสร้างคู่ตรงข้ามของ “การพัฒนา” (development) และ “ความด้อยพัฒนา” (underdevelopment) นั้นเพิ่งเริ่มเกิดขึ้นในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง มีการเสนอจากประเทศมหาอำนาจว่า ลักษณะของประเทศที่พัฒนาแล้วนั้นมีแบบเดียว คือ แบบอย่างตะวันตก ประกอบกับยุทธศาสตร์ของการพัฒนาดังกล่าวได้รับความร่วมมือจากการเมืองในประเทศ กล่าวคือ รัฐบาลไทยหลายสมัยได้รับนโยบายการพัฒนาจากตะวันตกโดยถือว่าเป็นความช่วยเหลือจาก “ประเทศที่พัฒนาแล้ว” ทำให้ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นช่วงที่เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างก้าวกระโดดและมีผลต่อสังคม ในบทที่ 3 นี้จะกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงของประเทศไทยให้ทันสมัย ซึ่งต่อมากจะมีผลกระทบแก่สังคม และผลดังกล่าวจะปรากฏชัดเจนในเรื่องสั้นไทย

3.1 รัฐบาลกับการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยเป็นสังคมสมัยใหม่: วาทกรรมการพัฒนา

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าการ “สร้างประเทศให้ทันสมัย” (modernization) ในประเทศไทยนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาได้เผยแพร่

เข้ามาในประเทศไทยผ่านบทบาทของสหรัฐอเมริกาที่เพิ่มอิทธิพลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อป้องกันการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ (สินีนาฏ เวชแพทย์, 2539: 49) ในประเด็นเกี่ยวกับการพัฒนานี้ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬารได้กล่าวไว้ใน วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะ และความเป็นอื่น (2542) ว่า ความโดดเด่นของ “วาทกรรม¹ การพัฒนา” (development discourse) ที่เรียกว่า ‘ทฤษฎีการทำให้ทันสมัย’ (modernization theory) นั้น “อยู่ที่สามารถทำให้การทำให้ทันสมัย’ (modernization) กับการทำให้เป็นตะวันตก กลายเป็นสิ่งเดียวกัน” (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2542: 15) ประเทศมหาอำนาจต้องการแผ่ อิทธิพลเข้าไปยังประเทศเล็กๆ ที่เป็นแหล่งทรัพยากรมหาศาล เป็นแหล่งผลิตที่มีแรงงานราคาถูก และเป็นแหล่งระบายสินค้าจากโลกทุนนิยม โดยได้พยายามสร้างความคิดให้ประเทศ เหล่านั้นว่า ประเทศเล็กๆ ของตนเป็นประเทศ “ด้อยพัฒนา” ที่ต่ำต้อยกว่าประเทศที่พัฒนาแล้ว ดังนั้น จะต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเองให้ยกระดับเป็น “ประเทศกำลังพัฒนา” เพื่อที่จะ นำไปสู่ “ประเทศที่พัฒนาแล้ว” อย่างเต็มตัว และในกระบวนการตั้งกล่าวได้มีการสร้างความคิด ที่มองข้ามหรือดูถูกวัฒนธรรมท้องถิ่นดั้งเดิมของตนไป

แนวคิดในการแบ่งประเภทประเทศต่างๆ เป็น “ประเทศที่พัฒนาแล้ว” “ประเทศกำลัง พัฒนา” และ “ประเทศด้อยพัฒนา” อาจกล่าวได้ว่าเป็นวาทกรรมการพัฒนาในยุคหลัง สงครามโลกครั้งที่สอง เพราะก่อนหน้านี้นี้ไม่มีการแบ่งประเทศต่างๆ ออกเป็นประเภทดังกล่าว จะมีก็แต่การเรียกประเทศต่างๆ โดยแบ่งตามที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ดังนั้น การแบ่งประเภทเช่นนี้ ถือได้ว่าเป็นการแบ่งตามความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เป็นธรรม (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2542: 6)

¹ วาทกรรม (discourse) หมายถึง ระบบและกระบวนการในการสร้างและผลิตอัตลักษณ์และความหมายให้แก่สิ่งต่างๆ ในสังคมที่เราอยู่ และยังทำให้สิ่งทีผลิตสร้างนั้นดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับในสังคม อัตลักษณ์และความหมายเหล่านี้ปรากฏทั้งในรูปของภาษา และการปฏิบัติต่างๆ ในรูปของจารีต ความคิด ความเชื่อ วาทกรรมหนึ่งๆ ถูกสร้างขึ้นมาจากกฎเกณฑ์และตรรกะชุดหนึ่ง และกฎเกณฑ์นี้เองที่จะเป็นตัว กำหนดการดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง หรือการเลือนหายไปของสิ่งต่างๆ นั่นคือ ในกระบวนการนี้มีการ ก่อร่างและการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา วาทกรรมจึงมีลักษณะเป็นชุดของส่วนเสี้ยวที่มีความแตกต่าง หลากหลาย แต่มาอยู่รวมกันในสังคม (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2542: 3-5) ดังนั้น “วาทกรรมการพัฒนา” จึงหมายถึง กระบวนการสร้างความคิดและปฏิบัติการด้วยวิธีการต่างๆ โดยการแบ่งประเภทของต่างๆ ออกเป็น “ประเทศด้อยพัฒนา” “ประเทศกำลังพัฒนา” และ “ประเทศที่พัฒนาแล้ว”

การจัดการประเทศไทยที่เป็นประเทศด้อยพัฒนาให้เป็นประเทศที่พัฒนานั้นจำเป็นต้องผ่านกระบวนการที่ลอกเลียนแบบอย่างตะวันตก อันเป็นกระบวนการความคิด “ควบคุมและจัดระเบียบ” ซึ่งเป็นที่มาของการก่อตั้งสถาบันและการฝึกอบรมต่างๆ ที่ได้รับการอุปถัมภ์จากตะวันตก เป็นองค์ความรู้ที่สร้างและผูกขาดโดยชาติมหาอำนาจตะวันตกเพื่อที่การเปลี่ยนแปลงจะเป็นไปแบบสมบูรณ์ในทุกด้าน ผลก็คือมหาอำนาจเหล่านี้สามารถเข้ามาสร้างอิทธิพลครอบงำประเทศยากจนอย่างไทยได้อย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพอย่างยิ่ง ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าวาทกรรมการพัฒนาเป็นการแสดงอำนาจที่เหนือกว่าของประเทศมหาอำนาจ โดยที่ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬารได้อ้างคำพูดของมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) นักคิดชาวฝรั่งเศสที่ศึกษาเรื่องของวาทกรรมว่า

ในทุกสังคม การผลิตวาทกรรมจะถูกควบคุม คัดสรร จัดระบบ และแจกจ่ายภายใต้กฎเกณฑ์ชุดหนึ่งซึ่งมีหน้าที่พลิกแพลง เพื่อให้เรามองไม่เห็นถึงอำนาจและอันตราย รวมตลอดถึงความน่าเกลียดน่าสะพรึงกลัวของวาทกรรม เพื่อให้วาทกรรมดังกล่าวดำรงความเหนือกว่า / ความเป็นเจ้าในสังคม สำหรับสังคมปัจจุบันของเรา กฎเกณฑ์ที่รู้จักกันดีก็คือ การกีดกัน / ปิดกั้น ในรูปแบบที่เราเสนอจะคุ้นเคยและเคยชินอย่างมาก นั่นคือ การห้าม[ทำ] / พุดสิ่งนั้น / สิ่งนี้ (Michel Foucault, 1970: 52 อ้างถึงใน ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2542: 8)

ในกรณีของประเทศไทย กระบวนการสร้างประเทศให้ทันสมัยได้ดำเนินไปอย่างเต็มรูปแบบผ่านการรัฐประหารครั้งที่ 2 ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เมื่อ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 ซึ่งทำให้การเมืองไทยเข้าสู่ยุคของเผด็จการอำนาจนิยมอย่างเต็มที่ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ครองอำนาจอย่างสมบูรณ์นับตั้งแต่ พ.ศ. 2501-2506 และเมื่อถึงแก่อสัญกรรม จอมพลถนอม กิตติขจรก็ได้สืบทอดอำนาจ ตั้งแต่ พ.ศ. 2506-2516

ในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์นี้เองที่มีการเข้าสู่กระบวนการของวาทกรรมการพัฒนา ซึ่งทำให้ไทยเข้าสู่ยุคแห่งความทันสมัยที่เป็นยุคของการพัฒนาแบบตะวันตก ดังจะเห็นได้ว่า คำ “พัฒนา” เริ่มเกิดขึ้นหลัง พ.ศ. 2500 และใช้กันแพร่หลายในสมัยนี้เอง โดยพบได้ในเอกสารของรัฐหรือปาฐกถาต่างๆ ของนายกรัฐมนตรีที่พยายามให้ประเทศมุ่งพัฒนาเพื่อกำจัดความยากจน

ก่อนหน้าสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นสมัยของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งเกิดนโยบายปรับปรุงประเทศไปสู่ภาวะสมัยใหม่เนื่องจากถูกกดดันจากสหรัฐอเมริกา หลังจีนคอมมิวนิสต์ได้รับชัยชนะใน พ.ศ. 2492 และเกิดสงครามเกาหลีใน พ.ศ.

2493 สหรัฐอเมริกาซึ่งกังวลกับการแพร่ของลัทธิคอมมิวนิสต์ได้มีนโยบายเพิ่มบทบาทของตนในเอเชีย และไทยได้กลายเป็นจุดยุทธศาสตร์ในการที่สหรัฐอเมริกาจะสร้างเสริมอิทธิพลทางการเมืองและการทหาร สหรัฐอเมริกาได้ให้ความช่วยเหลือแก่ไทยในด้านต่าง ๆ² ดังนั้น ช่วง พ.ศ. 2497-2498 จึงเป็นระยะแห่งการพัฒนาสูงสุดของความสัมพันธ์ระหว่างสหรัฐอเมริกาและไทย ผลพวงต่อมาที่สำคัญในด้านเศรษฐกิจในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็คือการที่ไทยต้องปรับเปลี่ยนจากนโยบายชาตินิยมที่รัฐเป็นผู้ผลิตสินค้าและบริการเองซึ่งถือเป็นการผูกขาดการค้าระหว่างประเทศ มาเป็นการส่งเสริมให้เอกชนและต่างชาติมาลงทุนอันเป็นผลมาจากกาขยายตัวของระบบทุนนิยมโลก นับเป็นการเริ่มดำเนินนโยบายเศรษฐกิจเสรีนิยม (วังสรรค์ ณะพรพันธุ์, 2546: 58-61)

อย่างไรก็ตาม แนวคิดเศรษฐกิจเสรีที่สหรัฐอเมริกาเสนอให้รัฐบาลไทยภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงครามดำเนินนโยบายยังไม่ได้รับการตอบสนองเท่าที่ควร เพราะระบบทุนนิยมโดยรัฐ (state capitalism) ยังครอบงำระบบเศรษฐกิจของไทยเป็นหลัก กล่าวคือ รัฐได้สนับสนุนรัฐวิสาหกิจโดยการให้เงินงบประมาณอุดหนุนการดำเนินงาน แม้ว่าจะเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงให้เห็นอยู่บ้าง แต่ความพยายามเปลี่ยนแปลงของรัฐบาลไม่ได้ผลอย่างจริงจังเพราะบรรดานักการเมืองที่ได้รับประโยชน์จากการอุปถัมภ์ในระบบทุนนิยมโดยรัฐไม่สนับสนุนความเปลี่ยนแปลงนี้ ดังนั้น ตัวเลขการลงทุนจากนักลงทุนไทยและต่างชาติที่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐจึงมีการเติบโตต่ำ ความไม่พอใจระบบนี้ปรากฏอย่างกว้างขวางขึ้นเป็นลำดับ (สินีนาฏ เวชแพทย์, 2539: 21-3)

² ตัวอย่างความช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกาแก่ไทย อาทิ การพัฒนาการศึกษาในสัญญาฟูลไบรท์ การพัฒนาเศรษฐกิจในสัญญาหลายฉบับ รวมทั้งความช่วยเหลือผ่านองค์การระหว่างประเทศที่สหรัฐอเมริกามีอิทธิพล เช่น กองทุนการเงินระหว่างประเทศและธนาคารโลกซึ่งเป็นผลจากการที่ไทยสมัครเข้าเป็นสมาชิกขององค์กรทั้งสองใน พ.ศ. 2492 นอกจากนี้ในด้านเศรษฐกิจยังมีการเพิ่มมูลค่าการค้าขายของทั้งสองประเทศอย่างมาก การพัฒนาด้านการทหารมีทั้งอาวุธและการฝึกทหาร รวมทั้งการเปลี่ยนโครงสร้างของโรงเรียนทหารให้เป็นแบบอเมริกัน ในด้านการทหารที่ไทยกลายเป็นจุดยุทธศาสตร์ ได้ทำให้เกิดการพัฒนาภาคอีสานในด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน เห็นได้จากการเริ่มโครงการสร้างถนนเชื่อมภาคกลางและภาคอีสานคือถนนมิตรภาพจากสระบุรีสู่นครราชสีมา และสู่หนองคายและอุบลราชธานีในที่สุด การลงทุนของรัฐบาลในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านสาธารณูปโภค เช่น การสร้างถนน ระบบชลประทาน เป็นตัวกระตุ้นให้นักธุรกิจเข้าไปใช้ประโยชน์ในทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ในชนบท เกิดการขยายตัวของการผลิตสินค้าทางการเกษตร และอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องอื่นๆ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2542: 477-483)

3.1.1 การสร้างประเทศให้ทันสมัย: “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ”

หลังจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ยึดอำนาจเมื่อ 20 ตุลาคม 2501 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างมากโดยการรับระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมเข้ามาใช้ในประเทศไทยตามคำแนะนำของธนาคารโลกซึ่งเป็นผู้ให้กู้หลัก ข้อเสนอที่เกิดจากการศึกษาภาวะเศรษฐกิจของไทยดังกล่าวก็คือการตั้งหน่วยงานวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจระดับชาติขึ้นเป็นการถาวร จึงได้มีการก่อตั้งสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ (ก่อตั้ง พ.ศ. 2502) ร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรก พ.ศ. 2504-2508 นับเป็นการเริ่มต้นของยุคพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ประเด็นสำคัญของแผนพัฒนานี้ก็คือ การกระตุ้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในภาคเอกชน โดยที่รัฐบาลเป็นฝ่ายสนับสนุน นอกจากนี้ยังได้เสนอให้มีการปรับปรุงโครงสร้างการบริหารให้มีผู้รับผิดชอบกำหนดนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเป็นระบบ ในระยะนี้จึงมีการตั้งหน่วยงานทางด้านเศรษฐกิจขึ้นมาเป็นจำนวนมาก

ที่สำคัญคือการเสนอให้มีการส่งเสริมเศรษฐกิจแบบเสรี รัฐจึงมีนโยบายส่งเสริมการลงทุนจากในและนอกประเทศ มิใช่จากการที่รัฐเป็นฝ่ายเข้าไปทำการผลิตเสียเอง³ มีการแก้ไขพระราชบัญญัติส่งเสริมอุตสาหกรรม พ.ศ. 2497 ที่ไม่สงวนกิจการบางอย่างไว้เป็นของรัฐอีกต่อไป นอกจากนี้ยังมีการออกประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 47 และ 49 ให้สิทธิในการถือครองที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรมแก่นักลงทุนชาวต่างประเทศ (สินีนาฏ เวชแพทย์, 2539: 28)

ยุทธศาสตร์ของรัฐในสมัยนี้คือการส่งเสริมการผลิตแบบทุนนิยม หน้าที่ของรัฐไม่ใช่การลงทุนในกิจการอุตสาหกรรมเองอย่างที่เป็ระบบทุนนิยมโดยรัฐ แต่เป็นการลงทุนเฉพาะในกิจกรรมที่เป็นฐานรากของการพัฒนา (Infrastructure) อันได้แก่การคมนาคม การขนส่ง และการพลังงาน ดังนั้นนโยบายต่างๆ เกิดขึ้นก็เพื่อมุ่งสู่การส่งเสริมการผลิตดังกล่าว โดยเฉพาะ

³ รัฐได้เสนอนโยบายส่งเสริมการลงทุนในประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 33 คือ การที่รัฐจะไม่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมเพื่อแข่งขันกับเอกชน และให้สิทธิพิเศษแก่บริษัทเอกชนทั้งไทยและต่างประเทศ เช่น การลดภาษีประเภทต่างๆ ทำให้ดึงดูดทุนต่างประเทศเข้ามาอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลงทุนที่ต้องการแรงงานจำนวนมากอย่างอุตสาหกรรมสิ่งทอ อุตสาหกรรมประกอบเครื่องใช้ไฟฟ้า เพราะแรงงานในไทยถูกมาก (กำชัย ลายสมิต, 2533: 38) และในระยะห้าปีตั้งแต่ พ.ศ. 2502-2506 มีการลงทุนมาก เกิดโรงงานอุตสาหกรรมถึง 217 โรง เฉลี่ยปีละ 43 โรง ประเภทอุตสาหกรรมที่ได้รับการจดทะเบียนที่สำคัญคือ ปูนซีเมนต์ น้ำตาล ปุ๋ยเคมี โรงแรม แป้งทำอาหาร การแปรรูปเหล็ก การประกอบรถยนต์ ผงชูรส การทอผ้า และปั้นต้าย (จำนงค์ ใจเที่ยง, 2521: 216)

อย่างยิ่งการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐาน⁴ ดังนั้นจึงเกิดคำขวัญ “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ บำรุงความสะอาด” ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารัฐบาลชุดนี้เน้นที่การพัฒนาระบบสาธารณูปโภค จุดมุ่งหมายก็เพื่อรองรับการขยายตัวทางอุตสาหกรรมที่เป็นการลงทุนจากต่างประเทศ

ยุคพัฒนาได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็ว การเติบโตทางด้านอุตสาหกรรมทำให้เกิดทั้งชนชั้นนายทุน และชนชั้นผู้ใช้แรงงานซึ่งได้อัตราค่าแรงต่ำ เกิดชุมชนแออัด เพราะมีการย้ายถิ่นจากชนบทสู่ตัวเมือง การที่เมืองขยายตัวอย่างรวดเร็วทำให้กรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางของประเทศในทุกด้าน⁵ ส่วนนโยบายที่เน้นอุตสาหกรรมโดยทิ้งภาคเกษตรกรรม และไม่แก้ปัญหาพื้นฐาน เช่น การปฏิรูปที่ดิน ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างเมืองกับชนบท การที่ภาคเกษตรกรรมไม่ได้พัฒนาเต็มที่ทำให้เกิดแรงงานเหลือเฟือในช่วงระยะของปีที่ไม่สามารถเพาะปลูกนโยบายของรัฐทำให้ชาวบ้านไม่อาจล่าสัตว์ หาของป่าในวิถีชีวิตแบบเดิมได้ ทำให้การหางานเสริมช่วงหลังเก็บเกี่ยวถูกทำลายลง และเนื่องจากการคมนาคมที่ดีขึ้นทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งซึ่งเป็นวัยทำงาน เดินทางเข้าไปหารายได้พิเศษในเมือง ดังนั้น ในช่วงนอกฤดูการผลิตจะมีปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านโดยสารถไฟเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯ และเมืองอื่นๆ ส่วนใหญ่เป็นแรงงานในภาคเศรษฐกิจนอกระบบ เช่น คนรับใช้ คนสวน หาบเร่ หรือเป็นแรงงานรับจ้างโรงงานขนาดย่อมหรือกิจการที่เป็นงานบริการ เช่น ร้านอาหาร จึงเกิดภาพของการอพยพแรงงานจากชนบทเข้าไปในเมือง ซึ่งแสดงให้เห็นความคาดหวังของคนชนบทที่ว่า กรุงเทพฯ จะเป็นดินแดนสวรรค์ที่ทำให้พวกเขามีชีวิตที่ดีขึ้น

⁴ มีการกู้เงินจากธนาคารโลกระหว่าง พ.ศ. 2516-2493 เช่น ระบบเก็บกักน้ำโดยการสร้างเขื่อนในทุกภาคของประเทศ ทำให้มีพลังงานไฟฟ้าปีละ 200,000 กิโลวัตต์และเกิดระบบชลประทานและระบบประปา มีการสร้างระบบไฟฟ้าไปสู่ส่วนกลางและภูมิภาค มีการสร้างทางรถไฟเพิ่มขึ้นเป็น 112 กิโลเมตร สร้างถนนเพิ่มขึ้น 8,167 กิโลเมตร (จำนงค์ ใจเที่ยง, 2521: 217)

⁵ ประชากรกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้นสองเท่าในระยะเวลาเพียงสิบปี คือ จากสองล้านหกแสนคนใน พ.ศ. 2503 เป็นสี่ล้านหกแสนคนใน พ.ศ. 2513 จำนวนคนที่เพิ่มขึ้นเป็นแรงงานจากชนบทที่เข้ามาทำงานในกิจการสาธารณูปโภค การค้า และอุตสาหกรรมบริการ เนื่องจากเกิดโรงงานอุตสาหกรรมขนาดย่อมและใหญ่มากขึ้น นับเป็นความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่ชัดเจน เช่น เกิดโรงแรม ท่าอากาศยานที่ทันสมัย โรงพยาบาล บริษัท ห้างสรรพสินค้า ธนาคาร กิจการเหล่านี้ต้องการลูกจ้างเป็นจำนวนมาก ส่วนการจ้างงานหัตถอุตสาหกรรมก็เพิ่มขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2518-2503 การจ้างงานในอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นจากหนึ่งล้านคนเป็นหนึ่งล้านหกแสนคน (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเกอร์, 2546: 242-245)

การที่เศรษฐกิจของประเทศเปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบทุนนิยมโดยลำดับอย่างต่อเนื่องมีผลอย่างยิ่งต่อประชาชน เกิดจากการเลียนแบบการอุปโภคบริโภคตามแบบตะวันตก เช่น รถยนต์ เครื่องไฟฟ้าประเภทวิทยุ โทรทัศน์ ตู้เย็น พัดลม เครื่องปรับอากาศ (กัจจกร อังโพร, 2522: 379) การบริโภคแบบทุนนิยมตะวันตกนี้เองที่ทำให้วิถีชีวิตของคนไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

ผลของการรับความช่วยเหลือทำให้รัฐบาลไทยจำต้องมีนโยบายการบริหารประเทศที่สอดคล้องกับสหรัฐอเมริกา ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า นโยบายต่างๆ ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง การบริหารประเทศ การต่างประเทศ ล้วนได้รับความเห็นชอบจากสหรัฐอเมริกา ที่สำคัญคือ การต่อต้านอิทธิพลของคอมมิวนิสต์

วาทกรรมต่อต้านคอมมิวนิสต์ปรากฏอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่แรกเริ่มทำการปฏิวัติ และการต้านคอมมิวนิสต์ยังเป็นเหตุผลที่ชอบธรรมในการทำการปฏิวัติด้วย วาทกรรมต่อต้านคอมมิวนิสต์ปรากฏในคำปราศรัยในโอกาสต่างๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

แผนการปฏิวัติในขั้นต่อไปคือกวาดล้างสิ่งซึ่งเป็นภัยของชาติ *เสมือนทำการปิดกวาดชำระล้างสิ่งโสโครกโรคร้าย*ในบ้านของเรา ท่านได้ทราบความในประกาศของคณะปฏิวัติฉบับแรกๆ แล้ว ว่าภัยอันใหญ่หลวงของชาติคือคอมมิวนิสต์ จำต้องขจัดภัยอันนี้ให้จงได้ และถ้าไม่ได้อาศัยอำนาจปฏิวัติ ก็ยากที่จะทำให้สำเร็จได้ด้วยวิธีอื่น (ข้อความเน้นโดยผู้วิจัย)

“คำปราศรัยในวันชาติ 24 มิถุนายน 2502”

(ประมวลสุนทรพจน์, 2505: 22)

ดังที่ฟูโกต์ได้กล่าวไว้ในทุกสังคมมีการผลิตวาทกรรมที่ถูกควบคุม ตัดสรร จัดระบบ ภายใต้กฎเกณฑ์ชุดหนึ่งซึ่งมีหน้าที่พลิกแพลงเพื่อให้เรามองไม่เห็นถึงอำนาจ อันตราย และความน่าเกลียดน่าสะพรึงกลัวของวาทกรรม วาทกรรมเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์ได้ถูกคัดสรรให้แสดงภาพลักษณ์ที่ร้ายกาจของคอมมิวนิสต์ ดังนั้นข้อความข้างต้นจึงแสดงสารที่ทำให้การปราบคอมมิวนิสต์เป็นสิ่งที่จำเป็นและเป็นสิ่งที่จะทำให้สังคมมีความ “เรียบร้อย” โดยการเปรียบเทียบคอมมิวนิสต์เหมือน “สิ่งโสโครกและโรคร้าย” ที่จำเป็นต้องมีการปิดกวาดชำระล้าง บางครั้งก็มีการอ้างถึงโดยใช้คำว่า “ภัยคอมมิวนิสต์” บ้างก็สร้างให้น่ากลัวโดยการเสนอภาพเป็นผู้อาลาย ความดีงามของสังคม เช่น การกล่าวว่าคอมมิวนิสต์ “ได้มีการแทรกซึมและบ่อนทำลายเพื่อล้มล้างชนบประเพณีและสถาบันอันมีค่าของชาติไทย เริ่มตั้งแต่พระบรมพุทศศาสนา พระมหากษัตริย์ และความเป็นอยู่อย่างอิสระเสรีของเรา” (ประมวลสุนทรพจน์, 2506: 72)

วาทกรรมเกี่ยวกับคอมมิวนิสต์จึงได้รับการดักย้อย่างจริงจังในการสื่อสารกับประชาชน ไม่เพียงเท่านั้น นโยบายด้านคอมมิวนิสต์ยังได้แพร่ขยายไปสู่แนวคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐซึ่งนอกจากจะมีจุดมุ่งหมายนำไปสู่เศรษฐกิจระบบทุนนิยมเสรีแล้ว ยังเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ด้วย อาทิ การพัฒนาฐานรากเศรษฐกิจ เช่น ระบบสาธารณสุขปโภคก็เอื้อประโยชน์ให้แก่ฐานทัพสหรัฐในภาคอีสานและตะวันออก นโยบายเร่งรัดพัฒนาชนบทเป็นการสกัดการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ไปด้วยเช่นกัน (สินีนาฏ เวชแพทย์, 2539: 51)

จากความร่วมมืออย่างแข็งขันของรัฐบาลไทย สหรัฐได้ให้ความช่วยเหลือทางการทหารใน พ.ศ. 2505 และต่อมารัฐบาลของประธานาธิบดี จอห์น เอฟ. เคนเนดีได้ส่งทหารมาประจำการตามฐานทัพในนครราชสีมา อุบลราชธานี อุดรธานี นครพนม เป็นต้น การตั้งฐานทัพของสหรัฐในประเทศไทยได้ส่งผลด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างมาก มีการขยายตัวของธุรกิจบริการอย่างรวดเร็วเพื่อรองรับการปฏิบัติการทางทหารของสหรัฐอเมริกาในกรุงเทพและเมืองใหญ่ เช่น บาร์ ไนต์คลับ โรงภาพยนตร์ เกิดกลุ่มคนที่พัวพันกับสิ่งผิดกฎหมาย เช่น ค้าของหนีภาษี อาวุธ ยาเสพติด กลายเป็นเศรษฐกิจใหม่ (ลิขิต ชีรเวคิน, 2541: 171) ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้ส่งผลอย่างมากต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของผู้คน เกิดอาชีพและงานบริการมากมาย เพื่อสนองการเติบโตของสินค้าและบริการ ในทศวรรษ 2510 มีหญิงสาวจากชนบทจำนวนมากที่ทำงานด้านการบริการทางเพศตามอุปสงค์ของทหารอเมริกันที่เข้ามาประจำที่ฐานทัพในประเทศไทย จนกระทั่งช่วงที่เกิดการถอนทัพออกจากไทยใน พ.ศ. 2518

หลังการอสัญกรรมของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นสมัยของจอมพลถนอม กิตติขจร ซึ่งยังคงปกครองประเทศโดยใช้อำนาจนิยมและสืบทอดนโยบายต่างๆ จากยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เช่น ความสัมพันธ์อันแนบแน่นกับสหรัฐ การต่อต้านคอมมิวนิสต์ การส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศ การร่วมมือกับพ่อค้าและนักธุรกิจ การต่อเนื่องของนโยบายและการบริหารประเทศของจอมพลสฤษดิ์ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และการเติบโตของสถาบันข้าราชการ ชนชั้นนายทุน ชนชั้นกลางในเมือง และชนชั้นแรงงาน

วาทกรรมการพัฒนาที่ได้เริ่มเกิดในประเทศไทยในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์นั้นจึงได้ต่อเนื่องถึงสมัยรัฐบาลของจอมพลถนอม กิตติขจรด้วย⁶

⁶ คำปราศรัยเกี่ยวกับนโยบายของประเทศของจอมพลถนอม กิตติขจรคือ "สำหรับนโยบายของรัฐบาล

3.1.2 การ “พัฒนา” หรือ การ “สร้างประเทศให้ทันสมัย”

ปฏิบัติการสร้างประเทศสู่การเป็นประเทศที่ทันสมัยนั้นถือเป็นนโยบายหลักของรัฐบาล ดังนั้นวาทกรรมของการพัฒนาจึงได้ถูกตอกย้ำอยู่เสมอผ่านคำกล่าว สุนทรพจน์ คำปราศรัย ฯลฯ ที่มีต่อประชาชนอย่างต่อเนื่องดังตัวอย่างต่อไปนี้

ท่านประชาชนชาวไทยที่รักทั้งหลาย ข้าพเจ้าขอชักชวนและยั่วให้ท่านคิดถึง มาตุภูมิของท่านซึ่งยังมีสิ่งต่างๆ อันล้ำหลัง อย่างที่*เขา*เรียกเราอยู่นั้น จงช่วย แก่ไขมาตุภูมิของเรา หน้าที่ของท่าน ข้าพเจ้าใคร่ขอร้องท่านแต่เพียงให้ท่านเป็น พลเมืองดี จงสร้างฐานะของท่านและครอบครัวของท่าน จงมีอาชีพ จง ขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์ และอดทน เพื่อความผาสุกของท่านและครอบครัวของ ท่าน ชาติจะได้สุขสมบูรณ์ไปด้วย (ข้อความเน้นโดยผู้วิจัย)

“คำปราศรัยในการไปตรวจราชการภาคอีสาน 12 เมษายน 2503”

(ประมวลสุนทรพจน์, 2505: 202)

ข้าพเจ้าเคยโกรธเคืองที่*โลก*เขาจัดเราไว้ในพวกประเทศล้ำหลัง แต่เมื่อพิจารณา ตามความเป็นจริงแล้วก็เห็นว่าไม่ควรโกรธเคือง ตรงกันข้าม เราต้องสารภาพว่า ความล้ำหลังของเรายังมีอยู่มาก และเราต้องพยายาม ทั้งด้วยกำลังของเราเอง และด้วยความช่วยเหลือของมิตรประเทศ (ข้อความเน้นโดยผู้วิจัย)

“สุนทรพจน์ในพิธีเปิดประชุมปฐมนิเทศงานพัฒนาการท่องเที่ยว 24 ตุลาคม 2503”

(ประมวลสุนทรพจน์, 2505: 328)

จิตใจของข้าพเจ้าจึงฝังแน่นอยู่ในเรื่องพัฒนา โดยถือว่าเป็นงานที่เกิดผลโดยตรง แก่ประชาชน และงานที่เราต้องทำเพื่อความอยู่ดีกินดีของประชาชนนั้น ข้าพเจ้า ถือว่าเป็นยอดของงานทั้งหลาย ชีวิตของข้าพเจ้าจะยืนนานไปสักเพียงไรก็ตามที่ ข้าพเจ้าขอให้ชีวิตอันนี้ใช้หนักไปในทางพัฒนาผืนแผ่นดินไทย เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขและเพื่อการกินดีอยู่ดีของประชาชน *ขอให้สมัยปฏิบัติของข้าพเจ้า จงเป็นสมัยพัฒนาอย่างแท้จริง* เพื่อยกระดับความเป็นอยู่ของพี่น้องร่วมชาติ

ชุดนี้ที่จะดำเนินต่อไปนั้นจะได้ยึดแนวนโยบายรัฐบาลชุดที่แล้วซึ่งได้แถลงต่อรัฐสภา [...] เพราะเห็นว่า นโยบายดังกล่าวได้อำนวยคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติและประชาชนอย่างมากมาดั่งเป็นที่ประจักษ์อยู่แล้ว (ประมวลคำปราศรัย สาส์น และคำขวัญ, 2507: 1)

ร่วมประเทศที่ถือราชอาณาจักรไทยเป็นเมืองบิตร และฝั่งชีวิตไว้ในแผ่นดินไทย
(ข้อความเน้นโดยผู้วิจัย)

“สุนทรพจน์ในพิธีเปิดประชุมปฐมนิเทศงานพัฒนาการท่องเที่ยว 24 ตุลาคม 2503”
(ประมวลสุนทรพจน์, 2505: 329)

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่า จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้ตอกย้ำให้เห็นว่าประเทศไทย ถูก “โลก” หรือ “เขา” จัดประเทศไทยไว้ในกลุ่มประเทศล่าหลัง ในข้อความดังกล่าวแม้ไม่ได้ระบุว่าใครเป็นผู้จัดกลุ่ม แต่การกล่าวว่ามีการใช้คำว่า “ล่าหลัง” กับประเทศไทยก็ย่อมทำให้ผู้ฟัง เห็นวาทกรรมที่แสดงความ “เหนือกว่า” ของ “เขา” ซึ่งจากข้อมูลทางประวัติศาสตร์แสดงว่า สหรัฐอเมริกาที่เป็นชาติมหาอำนาจตะวันตกเป็นผู้นำการจัดกลุ่มดังกล่าวมาเป็นข้ออ้างเพื่อ ต้องการสร้างอิทธิพลครอบงำประเทศยากจนอย่างไทยได้อย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ อย่างยิ่ง วาทกรรมการพัฒนาของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ดังกล่าวจึงเป็นวาทกรรมที่สร้างการ ยอมรับ “ความด้อยกว่า” เพื่อมีความชอบธรรมให้เกิดการพัฒนาเปลี่ยนแปลงต่างๆ ตาม คำแนะนำของประเทศ “พัฒนาแล้ว” แต่ก็ เป็น “มิตรประเทศ” ที่พร้อมจะให้ความช่วยเหลือ ประเทศไทย

นอกจากนี้วาทกรรมดังกล่าวจะแสดงให้เห็นว่าการพัฒนานั้นไม่ได้เริ่มจากภายนอก ประเทศ แต่ยังคงกระตุ้นให้เห็นว่าต้องพัฒนาจากประชาชนไทยด้วย นโยบายเหล่านี้เห็นได้ชัดเจน จากคำขวัญ “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” ที่แสดงให้เห็นสังคมที่ระบบทุนเริ่มไหลบ่า เข้ามา ทำให้เกิดการลงทุนด้านเศรษฐกิจ และเกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรมที่ต้องการ แรงงานจำนวนมาก คำขวัญนี้ให้ความสำคัญแก่งานและเงิน เป็นความพยายามของรัฐในการ กระตุ้นให้ประชาชนเห็นความสำคัญของการทำงานเพื่อเงินหรือระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน ดังนี้

งานพัฒนาเป็นงานยากลำบาก ต้องลงทุนลงแรงมาก และรัฐบาลทำฝ่ายเดียว ไม่ได้ ประชาชนต้องมีส่วนร่วมมือกับรัฐบาลด้วย อย่างน้อยประชาชนก็ต้องมี ความขยันขันแข็งในการประกอบกิจการงานอาชีพ [...] ฉะนั้นความขยันขันแข็ง ของราษฎรจึงมีความสำคัญที่สุด จงระลึกถึงคำขวัญของข้าพเจ้าส่วนหนึ่งที่ว่า “เราต้องทำงานด้วยความขยันขันแข็ง ซื่อสัตย์อดทน โปรดระลึกเสมอว่า งานคือ เงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” นั้นอยู่ด้วยเสมอเถิด

“คำปราศรัยแก่พี่น้องชาวภาคเหนือ 19 มิถุนายน 2504”

(ประมวลสุนทรพจน์, 2505: 522)

การดำเนินนโยบายพัฒนาดังกล่าวได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนในด้านฐานรากของการพัฒนา คือระบบสาธารณูปโภคต่างๆ ที่กระตุ้นการผลิตแบบทุนนิยม มีการวางโครงสร้างการบริหารที่เป็นกรวางพื้นฐานการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม ทำให้มีการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์ สร้างคนและสร้างงานทำให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจในเวลาต่อมา อย่างไรก็ตาม ทักษ์ เฉลิมเตียรณได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับการแนวคิดเรื่องพัฒนาของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ไว้ใน การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์เผด็จการ (2526) ว่าความหมายของการพัฒนาในรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์มักหมายถึงภาคเศรษฐกิจและสังคม และอ้างการศึกษาของนอร์แมน เจคอบส์⁷ ว่าประเทศไทยไม่ได้ “พัฒนา” แต่ “ทำให้ทันสมัย” มากกว่า เพราะคำว่าสร้างประเทศให้ทันสมัยหมายถึง “การใช้พลังของสังคมให้ได้มากที่สุดโดยถูกเป้าหมายและโครงสร้างพื้นฐาน (หรือรูปแบบ) ของสังคมที่กำหนดไว้” นั่นก็คือ การปรับปรุงถนนหนทาง การศึกษา การชลประทาน ฯลฯ เป็นไปเพื่อให้การดำรงชีวิตดีขึ้นและทัดเทียมอารยประเทศ แต่กระทำไปโดยอยู่ในกรอบโครงสร้างของสังคมเดิมแบบไทย และมีนัยเป็นลักษณะอนุรักษนิยมมากกว่าสมัยใหม่ โดยจะเห็นว่ามีการเน้นย้ำการพัฒนาในลักษณะของความสะอาด ความเป็นระเบียบ⁸ เพราะสมัยนี้ยังแสดงแนวคิดของการปกครองบ้านเมืองแบบ “พ่อบ้าน/พ่อเมือง”⁹ (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 2458: 269-70) ซึ่งโดยนัยก็สอดคล้องกับระบอบเผด็จการที่ดำเนินอยู่เพราะการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นการกำหนดจากจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ซึ่งเป็นผู้ทำการปฏิวัติผู้เปรียบเสมือนหัวหน้าครอบครัวที่มีอำนาจเด็ดขาดในการตัดสินใจนั่นเอง การสร้างประเทศให้ทันสมัยจึงทำไปในระดับพื้นผิวคือจะต้องไม่กระทบกระเทือนต่อสถานภาพผู้นำ ไม่ใช่ในระดับโครงสร้างสังคม

⁷ Norman Jacobs, *Modernization without Development: Thailand as an Asian Case Study*. (New York: Praeger Special Studies in International Economics and Development, 1971), p. 9.

⁸ อาทิ ใน “คำกล่าวเปิดการประชุมปลัดจังหวัดและนายอำเภอทั่วราชอาณาจักร 27 เมษายน 2502” กล่าวว่า “ในการสร้างความเจริญ ความเป็นอารยะ และวัฒนธรรมให้แก่ชาติที่รักของเรานั้น วิธีการที่ง่ายและสำคัญที่สุด คือการรักษาความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยก่อนอย่างอื่น ความสะอาดเป็นเรื่องสำคัญที่สุด” (ประมวลสุนทรพจน์, 2505: 522) นอกจากนี้แนวคิดเรื่องความสะอาดและความเป็นระเบียบยังปรากฏในคำกล่าวและคำปราศรัยอื่นๆ อีก

⁹ แนวคิดดังกล่าวปรากฏในคำกล่าวดังตัวอย่าง “นายกรัฐมนตรีก็คือพ่อบ้านของครอบครัวใหญ่ที่สุด” (ประมวลสุนทรพจน์, 2505: 325) นอกจากนี้ ในคำกล่าวต่างๆ มักมีการเปรียบเทียบกับประเทศเป็น “ครอบครัว” เช่น “พัฒนาการเศรษฐกิจของประเทศชาติเป็นงานที่ต้องช่วยกันสร้างสรรค์ โดยเอาระบบครอบครัวมาใช้ เพราะชาติก็คือครอบครัวอันใหญ่ และงานเศรษฐกิจก็ไม่ใช่อื่นไกล เป็นงานสร้างความเจริญความผาสุกในครอบครัวนั่นเอง” (ประมวลสุนทรพจน์, 2505: 35)

ดังนั้น นโยบายการสร้างประเทศให้ทันสมัยแม้จะทำให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างชัดเจนจากการลงทุนทั้งในประเทศและต่างประเทศ แต่ในการปกครองแบบเผด็จการที่มีจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดนั้นได้สร้างโครงสร้างการบริหารที่เอื้อต่อการให้ประโยชน์แก่ตนเองและพวกพ้อง มีการผลักดันนโยบายหรือโครงการเพื่อให้สิทธิพิเศษในการลงทุนแก่บริษัทที่ตนและพวกเป็นเจ้าของ กลไกของรัฐในระดับต่างๆ จึงเป็นเครื่องมือที่ทำให้การแสวงหาผลประโยชน์เป็นไปอย่างสะดวกและกว้างขวาง ระบบอุปถัมภ์จึงยังคงดำเนินต่อไป กล่าวคือ กลุ่มนายทุนยังคงอาศัยความช่วยเหลือจากผู้มีอำนาจ เช่น การเชิญกลุ่มผู้มีอำนาจมาเป็นประธานหรือกรรมการบริษัท หรือมีการมอบหุ้นให้ เป็นต้น นายทุนนักธุรกิจไทยที่ใกล้ชิดกับผู้นำจึงเป็นผู้ประสานระหว่างรัฐและนักลงทุนต่างชาติ นับเป็นผลประโยชน์ต่างตอบแทน (รัตพงษ์ สอนสุภาพ, 2539: 105)

โครงสร้างอำนาจแบบเบ็ดเสร็จและระบบอุปถัมภ์แบบเดิมดังกล่าวทำให้การสร้างประเทศให้ทันสมัยกลับกลายเป็นการสร้างความเหลื่อมล้ำให้แก่สังคม เพราะผู้ได้ประโยชน์เป็นผู้มีอำนาจ และนักลงทุนต่างชาติ และการสร้างฐานรากการพัฒนา กลับกลายเป็นเครื่องมือที่ทำให้การระดมทรัพยากรในชนบทเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ โดยที่ประชาชนในท้องถิ่นกลับต้องเปลี่ยนวิถีการผลิต การดำรงชีวิต รวมทั้งสูญเสียสิทธิในการใช้ทรัพยากรที่มีมาแต่บรรพบุรุษของตน¹⁰

¹⁰ การพัฒนาของรัฐไทยตั้งแต่ พ.ศ.2504 เป็นต้นไปเน้นที่การพัฒนาเศรษฐกิจให้เป็นสมัยใหม่อันเป็นการสร้างเงื่อนไขให้เกิดการแปลงทรัพยากรคนและธรรมชาติให้เป็นสินค้า ซึ่งไม่เพียงแต่กระทำผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติโดยการกำหนดให้คนกลุ่มไหนผลิตสินค้าอะไรเพื่อจะได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนเป็นพิเศษเท่านั้น แต่ได้พยายามเปลี่ยนแปลงระบบความคิดของคนไทยด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเน้นให้เกษตรกรทำการผลิตเพื่อขายโดยโฆษณาชวนเชื่อผ่านสื่อมวลชน สถาบันสงฆ์ ฯลฯ ที่รัฐรู้ความสามารถส่งผ่านแนวคิดนี้ไปยังประชาชนในชนบทได้ รวมทั้งการรวมศูนย์การใช้พื้นที่เกษตรกรรมให้มีอยู่เพียงสองประเภทคือที่ดินของรัฐและของเอกชน การขยายตัวทางเศรษฐกิจในสมัยพัฒนานี้ จึงเป็นการทำลายรากฐานชีวิตของชาวบ้านที่เคยมีพื้นที่สาธารณะที่ทุกคนสามารถเข้าไปใช้สอยได้ วัฏกรรมการพัฒนาที่รัฐไทยผลิตออกมาจึงเป็นการบังคับให้คนเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเดิมมาเป็นแบบตลาด และเปลี่ยนความสัมพันธ์กับธรรมชาติมาเป็นแบบเทคโนโลยีชั้นนำ เพื่อมุ่งผลิตเพื่อขายทั้งเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม อันเป็นผลมาจากการส่งเสริมให้เกิดการลงทุนจากต่างประเทศ การส่งเสริมการผลิตเพื่อการส่งออกทำให้มีการสนับสนุนทุนขนาดใหญ่โดยที่ไม่คำนึงว่านโยบายดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อวิถีความเป็นอยู่และการทำมาหากินแบบพื้นบ้าน ผลก็คือ ทุนขนาดย่อยที่ชาวบ้านทำกันเองถูกละเลย เพราะรัฐเน้นการส่งเสริมการลงทุนขนาดใหญ่เพื่อส่งออก การปฏิบัติดังกล่าวเท่ากับว่าเป็นการเบียดขับให้ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งออกไปอยู่วงนอกของความสัมพันธ์เชิงอำนาจเกี่ยวกับการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ และ

ความเปลี่ยนแปลงของประเทศไทยในด้านเศรษฐกิจดังกล่าวได้ส่งผลสะท้อนอย่างมากในทางวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ซึ่งผลพวงของนโยบายการพัฒนาได้ปรากฏในช่วงรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจรโดยเห็นได้ชัดเจนจากเรื่องสั้น

3.2 การเปลี่ยนแปลงสู่สมัยใหม่ในวรรณกรรม: วาทกรรม “ด้าน” การพัฒนา

การเปลี่ยนแปลงสังคมไทยเป็นสังคมสมัยใหม่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในวรรณกรรม ผู้ที่เสนอภาพและอารมณ์ความรู้สึกได้ชัดเจนมากที่สุดคนหนึ่งคือ 'รงค์ วงษ์สวรรค์ จากเรื่อง *เสเพลบอยชาวไร่* (2512)¹¹

'รงค์ วงษ์สวรรค์เขียนในคำนำในการพิมพ์ครั้งแรกว่า “หนังสือเรื่องนี้ข้าพเจ้าควรจะวานแจ๊จ ใบตอง ผู้ยิงยงแห่งสวนกล้วยเป็นผู้เขียนคำนำให้ เขายังมีชีวิตอยู่ในถิ่นชนบทไม่ไกลจนจะตามหากันไม่พบ และข้าพเจ้ากับเพื่อนหนุ่มแห่งละแวกถนนเฟื่องนครจึงชวนกันลงเรือเข้าคลองในบ่ายวันที่แดดสาดแปลวร้อนคลั่งลงหม่มทิวตาลและทองหลาง” ('รงค์ วงษ์สวรรค์, 2547: ไม่ปรากฏเลขหน้า) ฉากของเรื่องเป็นชนบทในภาคกลางแถบนนทบุรีและปทุมธานีที่ยังไม่ถูกกระแสสังคมสมัยใหม่หรือวัฒนธรรมเมืองรุกรานมากนัก ('รงค์ วงษ์สวรรค์, 2547: 99) ภาพของชนบทที่เขาสะท้อนไว้ในทั้งสองเรื่องนั้น เป็นภาพที่มีความอุดมสมบูรณ์ในด้านทรัพยากรและอาหารการกิน ชาวบ้านอยู่อย่างพอมือพอกินหากขยันทำมาหากิน ในบทที่มีชื่อว่า “แจ๊จ ใบตองไม่แจ๊จ” ว่า “เขามีบ้าน เขามีกล้วยในไร่ เขามีเกวียน [...] เขามีเพื่อนพ้อง เขามีเกือบทั้งนั้น ไก่อยู่ในเล้า ปลาในหนอง พริกและกะเพราในสวนหลังบ้าน ข้าวสารและเกลือ ปลาเนื้ออ่อนอย่างอีกหลายแผงแขวนไว้เหนือเตาไฟ จะเอามาย่างกินเมื่อไรก็อร่อยเมื่อนั้น” ('รงค์ วงษ์สวรรค์, 2547: 99) หรือในบท “ในดงคอกบานไม่รู้โรย” แสดงวิถีชีวิตท่ามกลางธรรมชาติที่งดงามและเรียบง่ายดังนี้

ชาวบ้านเหล่านี้ต้องอพยพออกจากถิ่นเดิมสู่เมืองเป็นผู้ใช้แรงงาน เกิดเป็นปัญหาสังคมที่ต่อเนื่องอีกมากมาย (ชาติรี เพ็ญศรี, 2543: 67-69)

¹¹ วรรณกรรมเรื่องนี้ระบุว่าเป็นนวนิยาย แต่อันที่จริงมีลักษณะเป็นเรื่องสั้นชุดเพราะแต่ละเรื่องมีโครงเรื่องที่จบในตอนและมีตัวละครชุดเดียวกัน 'รงค์ วงษ์สวรรค์เขียนเรื่องนี้เป็นตอนๆ ลงในสยามรัฐ สัปดาห์วิจารณ์ในคอลัมน์ “รำพึง-รำพัน” โดยใช้นามปากกาว่า “ลำพู” ในต้นทศวรรษ 2500

เขาปลูกกระท่อมอยู่ในดงอ้อชายน้ำ บนผืนดินระบบสีทองรวนชุยและฉ่ำ
ขึ้นนั้น เขาลงมันเทศ ถั่วแระ และถั่วลิสง ผลัดเวียนตามฤดูกาล พอได้กินพอแลก
ข้าวและเกลือและน้ำตาลในตลาด เผลอว่างเขาจะร้องเพลงเสนาะโสตพลาถักลอบ
ไว้ดักปลากดและกุ้ง เขาทำลันโดยตัดกระบอกไม้ไผ่สี่สูกเป็นท่อนขังปล้องแล้ว
เจาะรูไว้ใช้ดักปลากะตัง เนื้อมันเหนียวแน่นทั้งกลัดมัน ถึงสมญานามว่าไถ่น้ำจืด
จะกินสดกินย่างอร่อยรสเหนือพรรณนาได้ถ้วน หอยก็มีมากมายหลายหอย ทั้งหอย
กาบ หอยมดข้าวต้ม และหอยทราย

('รงค์ วงษ์สวรรค์, 2547: 150)

ผู้เขียนแสดงภาพของคนในหมู่บ้านว่าหากขยันก็สามารถเก็บพืชผักนานาชนิดในสวน
กินและขายได้ตลอดปี เช่น ตอน “กระท่อมที่สองของเตี๋อง ดอกแค” ที่ตัวละครขยันปลูกและขาย
พืช รวมทั้งเลี้ยงปลาในบ่อท้ายไร่ ทำงานตั้งแต่เช้ายันค่ำ

หว่างทางเดิน เตี๋อง ดอกแค จะสายสายตาหาเห็ดโคนที่มุดขึ้นมาตาม
พื้นดิน เนื้อมันเหนียวเคี้ยวดีและหวานกว่าไถ่รุ่น เขาพลิกดูตามซากต้นมะม่วงหูก
ที่ล้มนอนตายตากฝนตากน้ำค้าง เห็ดของมันมักจะซิงเกิด มองดูขาวกระจ่าง
เหมือนใครทำดอกพุทรวังไว้ ถ้าได้มากพอจะเก็บใส่กระตังเอาไปขายในตลาด
ทรัพย์สินในดิน ปูย่าตาหวดสอนว่าทรัพย์สินนั้นอยู่ในดินหาไม่ยาก เขาจึงมองหาหมันทุก
ลมหายใจเข้าออก ไน้กกล้วยแซมหน่อแซมต้นกันแน่นัก มันจะแย่งกันกินทำให้
ดกเครือไม่งามและผลมักลีบ ควรจะฟันมันทิ้งเสียบ้าง แล้วปอกเอาหอยวกแกงส้ม
กาบเก็บไว้ตากแดดทำเชือก ใบตองสดและแห้งของมันไม่ทิ้งให้เสียเปล่า นั้นชะอม
ริมรั้ว ได้ฝนได้นำจึงแตกดอกเขียวสะพรั่ง เขาลิดมันด้วยมีดอีเหล็บ แล้วจักกาบ
กล้วยจักเป็นแหนบ กลัดไม้กลัดแล้วเรียงให้เป็นระเบียบไว้ในตะกร้า ทั้งหมดน้พรหม
น้ำให้ดูสด น่ากิน จะขายได้ทั้งนั้น

('รงค์ วงษ์สวรรค์, 2547: 122)

ต่อมาในปีเดียวกัน ผู้เขียนได้เขียนเรื่อง **ผู้มีอีเกในหัวใจ** ซึ่งถือได้ว่าตอนต่อเีเองของ
เสเพลบอยชาวไร่ เพราะเป็นเรื่องราวของคนกลุ่มเดียวกัน ยังคงเป็นการแสดงชีวิตเรียบง่าย
ของชนบทและพฤติกรรมที่น่าขบขันของเหล่าตัวละคร ผู้เขียนได้แสดงชีวิตชนบทที่
เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ ชีวิตวิเวกสันโดษ ที่ไม่แตกต่างนักจากเรื่องเสเพลบอยชาวไร่ ภาพของชนบท
ในเรื่องนี้เมื่อพิจารณาจากน้ำเสียงของผู้เล่าเรื่องจึงเป็น “สวรรค์” แบบ “พอเพียง” คือมีความสุข
และความสบายใจ

จุดที่น่าสนใจอย่างยิ่งก็คือ เรื่อง **ผู้มีียเกในหัวใจ** จบลงด้วยการที่ตัวเอกหลายคนจากห้องทุ่งเข้าสู่กรุงเทพฯ ในตอนท้ายของเรื่องกล่าวว่า

ทิดจวงเงยหน้าจากข้าวห่อใบบัวที่นำฉิมเตรียมทำมาให้กินในไร่ แล้วย่นคิ้ว
จนเมื่อเห็นเพื่อนพ้องของหนุ่มอาวุโสแห่งบ้านไร่อยู่กันบนเกวียนพร้อมหน้า
“แต่งตัวหยังจะไปทอดกฐิน พวกเอ็งจะเสด็จทิศไหนละนั่น”

ขณะที่แจ้ง ไบตองโรยลมหายใจ ทิม กะทกรกขยับปากจะพูด หากไม่ทัน
แจ้ มะเขือพวง เขาว่า

“กรุงเทพฯ พวกฉันจะไปกรุงเทพฯ กันนี่”

“กรุงเทพฯ” ทิดจวงทวนคำอย่างไม่อยากเชื่อหู “พวกเอ็งนี่ห้ามอะไรกัน
ขึ้นมา”

“อยากจะผจญภัยมันไปเรื่อย ๆ” ทิม กะทกรกรีบพูดสำนวนพากย์หนังชาย
ยาที่เคยดู

“ข้าอยากไปอาบน้ำประปา เขาว่าอาบแล้วตัวมันขาวดี”

[...]

“จะไปเที่ยวกันระะหยังไร?”

ทิดจวงมิวายถาม

“ก็หยังไม่รู้ละน้ำ...” แจ้ง ไบตองรับเป็นผู้เฉลยคำถามนั้น

“พวกฉันมันชอบเที่ยวชอบสนุก ก็อยากไปดูมันให้เห็นกับตาสักที อีหนนั้น
... ที่คุณปลัดยิงยศท่านมาบางเรา ท่านว่ามันสะเด็ดนัก พลาดทำได้ทีสบบชองเหมาะ
ก็เห็นจะนานกลับละน้ำ”

“แล้วไอ้ไรนาของพวกเอ็งจะว่าหยังไร?”

“ฉันฝากไว้กับน้ำปลั่ง ก็พอได้เงินติดตัวไปกันข้างพันสองพัน”

(‘รงค์ วงษ์สวรรค์, 2547: 298 9)

อาจกล่าวได้ว่า **ผู้มีียเกในหัวใจ** เป็นการเกริ่นการณความล่มสลายของวิถีชนบทที่ได้
ไปปรากฏในงานชิ้นต่อไปของผู้เขียน

3.2.1 การสร้างคู่ตรงข้าม ชนบท/เมือง

การลงจบของเรื่อง **ผู้มีียเกในหัวใจ** ที่ให้ชาวชนบทเข้าไปเผชิญโชคในกรุงเทพฯ นั้น
เป็นการแสดงให้เห็นการย้ายถิ่นของชาวชนบทที่เห็นว่ากรุงเทพฯ เป็นเมืองสวรรค์ ส่วนในเรื่อง

ป็นดลิ่ง 'รงค์ วงษ์สวรรค์ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการรुकคิบของทุนนิยมสู่ชนบท เขากล่าวในคำนำว่า เรื่องนี้เขียนหลังจากเดินทางกลับมาจากสหรัฐอเมริกาไม่นาน ('รงค์ วงษ์สวรรค์ใช้ชีวิตอยู่ที่นครซานฟรานซิสโกตั้งแต่ พ.ศ. 2506-2510) โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะ แสดงการเปลี่ยนแปลงของสังคมสมัยใหม่ที่มีต่อตำบลริมคลองในภาคกลางที่เขารู้จักโดยเฉพาะ อย่างยิ่งคือการที่เมืองขยายตัวไปสู่จังหวัดปริมณฑล น้ำเสียงของผู้เล่าเรื่องในป็นดลิ่งนั้น แตกต่างกับผู้เล่าเรื่องในเสเพลบอยชาวไร่และผู้มีเยื่อในหัวใจอย่างเห็นได้ชัด จากน้ำเสียง ขบขันกลายเป็นน้ำเสียงที่ขมขื่นและซึ่งเคียดเมื่อบอกเล่าถึงความเปลี่ยนแปลงของท้องทุ่ง เรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นสภาพของที่ดินส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เกษตรกรรม และชาวบ้านทำไร่ทำสวน อย่างสงบสุข แต่เมื่อมีนายหน้ามาซื้อที่ดินก็พากันขาย

ในการเน้นย้ำประเด็นดังกล่าว เรื่องนี้ได้แสดงการสร้างคู่ตรงข้ามระหว่างชนบทและ เมือง โดยที่ชนบทเป็นที่ที่สุขสงบ อุดมสมบูรณ์และเมืองได้รुकคิบเข้ามาทำลาย "ข้าพเจ้า" ซึ่งเป็นผู้เล่าเรื่องได้แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของชนบทดังนี้

ตำบลริมคลองนั้นเคยเปลี่ยวและว่างเหว และห่างไกล แต่ พ.ศ. นี้ข้าพเจ้า สามารถไปถึงได้ในเวลาเพียงไม่เกินสองชั่วโมงเพื่อจะพบกับความเติบโตสะพรั่ง ของบ้านเรือนสองฝั่ง ความเปลี่ยนแปลงนั้นเริ่มต้นจากข่าวลือว่าจะมีถนนตัดผ่าน และข่าวลือนั้นเป็นข่าวจริง พยานยืนยันว่ามันเป็นความจริง คือความเคลื่อนไหว ของนายหน้าขายที่ดิน ตามมาด้วยการกว้านซื้อในราคาเอาต์เอาเปรียบจนเป็น ราคาเกือบยุดิธรรม (ค่อนข้างแพง) [...] ร้านกาแฟเคียงต้นหว้าแผ่กิ่งก้านให้ร่มเงา นั้นเป็นที่นัดพบของผู้คนในตำบลนั้น เขามาต่อรองราคาที่ดินกัน เขากินเหล้า ฉลองเงินจำนวนมากที่ได้รับเป็นขวัญมือ

('รงค์ วงษ์สวรรค์, 2533: 13)

จากเรื่องนี้ผู้อ่านจะเห็นความแตกต่างอย่างมากจากบรรยากาศที่ปรากฏในเสเพลบอย ชาวไร่ที่เขียนไว้เมื่อต้นทศวรรษ โดยผู้เล่าเรื่องได้แสดงความไม่พอใจที่พื้นดินอันอุดมสมบูรณ์ ที่เขาคุ่นเคยนั้นได้ตกเป็นของนายหน้าค้าที่ดิน และชาวบ้านก็บริสุทธิ์เกินกว่าที่จะรู้เท่าทัน ทุนนิยม

บทบาทความเปลี่ยนแปลงข้างเข้มนั้นราวกับบทละครที่กรีดเลือดจากหัวใจ เอามาเขียนลงบนแผ่นกระดาษบริสุทธิ์ การมาถึงของนายหน้าซื้อขายที่ดินและการ มาถึงของนายช่างสำรวจการสร้างถนนเป็นการยืนยันแน่นแฟ้นว่า ความศิวิไลซ์

กำลังเดินทางมาเหมือนกัน เงิน เงิน และเงิน ทุกผู้ทุกนามต่างมีลมหายใจ หอมหวานกลิ่นเงิน น้าสินผู้มีอาชีพวางเบ็ดราวรู้สึกว่าปอดโตคับอกเมื่อได้ยินคนจาก กรุงเทพฯ เรียกคุณวรสิน เพราะบังเอิญมีที่ดินสองงานอยู่ขวางกันที่ดินหลายสิบไร่ ข้างหลัง"

('รงค์ วงษ์สวรรค์, 2533: 64)

นอกจากเรื่องนี้จะแสดงให้เห็นการรุกรานของเมืองแล้ว ยังเสนอความทุกข์ของประชาชนที่เกิดจากนโยบายของรัฐบาลที่สนับสนุนอุตสาหกรรม ในเรื่องนี้แสดงให้เห็นที่ว่านโยบายสนับสนุนโรงงานอุตสาหกรรมทำให้เกิดการส่งเสริมให้ชาวนาชาวยุโรปปลูกเชิงเดี่ยวเพื่อป้อนโรงงาน แต่ไม่มีการรับประกันว่าราคาที่ได้รับซื้อจะแน่นอนหรือไม่ และส่งผลอย่างไรต่อเกษตรกร

ปลัดเนนได้ยืนยันว่าทางการสนับสนุนให้มีโรงงานทำปลาตุกคัดเผ็ดกระป๋อง เขาหัวเราะกับตนเองอย่างขมขื่น มันก็เหมือนกับหลายปีก่อน คราวที่ชาวไร่ สับปะรดแถวสามร้อยยอด จังหวัดประจวบฯ พากันวอดวายเพราะราคาซื้อถึงสวน กิโลกรัมละเพียงแปดสตางค์ แล้วก็มีคนพูดถึงการทำสับปะรดกระป๋องจนถึงการทำ เหล้าสับปะรด แต่ไม่นานก็พากันลืมน่า มีชาวไร่สับปะรดบางคนวิกลจริต บางคน ยิ่งตัวตาย!

('รงค์ วงษ์สวรรค์, 2533: 52)

ตัวละครปลัดเนนซึ่งเลี้ยงปลาตุกคัดทุนไม่กล้าลงทุนทำปลาตุกคัดกระป๋องเพราะไม่แน่ใจ เรื่องนโยบายของรัฐบาลจึงยอมขายที่ดิน ได้เงินก้อนมาหลายแสน ตั้งแต่นั้นเขาก็ใช้เงินอย่างไม่เคยได้ใช้มาก่อน ตัวละคร "ปลัดเนน" เป็นตัวอย่างของชาวบ้านในชนบทที่เปลี่ยนวิถีชีวิตไป เป็นแบบ "สมัยใหม่" เครื่องไฟฟ้าเป็นเครื่องชี้วัดความร่ำรวย การบริโภคสินค้าเครื่องกระป๋องซึ่ง เป็นการผลิตในระบบอุตสาหกรรมถือเป็นสิ่งใหม่และเป็นดัชนีชี้วัดความร่ำรวยของผู้คน การใช้ ชีวิตแบบดั้งเดิมในวัฒนธรรมพื้นถิ่นถือเป็นเรื่อง "เชย"

สิ้นสุดกันที่สำหรับชีวิตที่ต้องล้างปากหลังอาหารด้วยกล้วยหักมุกแหก หรือ ข้าวเหนียวเปียกกับมะพร้าวอ่อน ปลัดเนนซื้อลิ้นจี่กระป๋องมาติดบ้านไว้ไม่ให้ขาด ลูกของเขาได้กินลูกเกด ลูกพรุน และชอกโกแล็ต

บ้านหลังใหม่ของเขาเป็นห้องแถวไม้ในตลาดที่แข่งในราคาหมื่น ด้านหน้า หันประจันกับคลองและด้านหลังเป็นนารกร้าง เพราะไม่มีใครคิดจะทำนาอีกแล้วใน ตำบลนี้

ปลัดเนินใช้เงินอย่างไม่คิดว่ามันจะหมด เขาซื้อชุดเก้าอี้รับแขกหวายอัคร
ฐานวางไว้บริเวณหน้าห้อง และชิงมานั่งด้วยผ้าดอกสีสนับดูฉลาดเตอะตา ตูเย็น
น้ำมันก๊าดขนาดหกคิวครึ่งมีโซดาและเบียร์แช่ไว้อย่างบริบูรณ์ [...] เขามีเรือหาง
ยาวแบบสปอร์ตสำหรับขับโฉบฉาบไปตามคลองเหมือนกับคนหนุ่ม

(‘รงค์ วงษ์สวรรค์, 2533: 54)

ชาวบ้านอื่นๆ ที่ไม่เคยมีเงินก้อน เมื่อมีเงินจำนวนมากก็ใช้จ่ายเพื่อแข่งขันด้านวัตถุ
อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ตั้งแต่พัดลม ตูเย็น เรือหางยาว ไปจนถึงทำน้ำ และบ้าน ดังนี้

หนุ่มอาวุโสหน้อยรว่าเมื่อถนนผ่านมาเขาจะซื้อรถยนต์ขับโฉบฉาบเกี้ยว
หญิง

“คนหยั่งเรามันต้องซื้รถเก๋ง” เขาว่า

“มึงจะซื้ได้ยังไง ขามึงจะได้ฉีกปะไร มันต้องนั่งไ้ว้ย”

“เตี้ยวกูถีบตกเก้าอี้ กูพูดไรมึงซัดคอเสียเรื่อย” เขาถอนถอน แต่หัวใจยัง
มองเห็นรถยนต์สีมัสตาร์ดหรือสีเหลืองซื้สดคำรามกระหึ่มอย่างมีอำนาจ

เงิน – เงินเท่านั้นนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชีวิตของเขา

ราคาที่ดินสูงขึ้นอย่างไม่หยุดยั้ง เขาต่างมีเงินเป็นขวัญมือขวัญเรือนและ
เขาต่างไม่รังรองจะไ้หมั้นให้สมกับที่ไม่เคยมีมัน

(‘รงค์ วงษ์สวรรค์, 2533: 23)

ในตอนท้ายของเรื่องนั้น ‘รงค์ วงษ์สวรรค์’ ได้แสดงให้เห็นชะตากรรมของชาวชนบท
เหล่านี้ที่ได้รับผลกระทบจากความเจริญและทุนนิยม เมื่อมีเงิน คนก็ต่างแข่งขันกันเพื่ออวดกัน
หรือทำลายกันว่าใครจะมีวัตถุที่ดีหรือแพงกว่ากัน “เขาจะทำหายกัน พนันกัน หรือชวนริวากัน
อย่างฟุ่มเฟือยไม่มีเหตุผล” (91) วรรณกรรมเรื่องนี้ได้แสดงทัศนคติทางลบว่าความเจริญได้
เปลี่ยนความสงบให้เป็นความอึกทึก ความเป็นอยู่เปลี่ยนไป ในที่สุดชาวบ้านก็ล้มจมเมื่อเงิน
หมดและที่ดินที่มีก็ขายหมด “แล้วเขาต่างใช้เงินกันเปล็ดเปล็น แม้แต่คนรอบคอบเพียงไรไม่วาย
เป็นเหยื่อของความสนุกสนานฉาบฉวย เขาคิดว่าได้กันเงินไว้สำหรับลงทุนบ้าง แต่ไม่นานมันก็
ร่อยหรอไปกับความเปลอไ้ผล เขากลายเป็นคนสิ้นเนื้อประดาตัว [...] มันเป็นความโหดร้ายที่
คนด้วยกันหยิบยื่นให้กัน” (91) และหากชนบทภาคกลางเปลี่ยนไปได้ขนาดนี้ กรุงเทพฯ ก็ย่อม
เปลี่ยนไปอย่างมาก ในท้ายเรื่องเขาจึงสรุปว่า “...กรุงเทพฯ ยืนรออากาศเป็นพิษและน้ำเน่า”
(102)

ปิ่นดลิ่ง เป็นงานเขียนที่แสดงความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ อย่างชัดเจน เป็นส่วนหนึ่งของวาทกรรมที่แสดงทัศนะด้านลบต่อการพัฒนา แนวการเขียนของ 'รงค์ วงษ์สวรรค์' ในเรื่องนี้วิจารณ์ความเจริญที่เกิดจากการพัฒนาประเทศที่ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านล่มสลายด้วยน้ำเสียงเสียดสี แตกต่างกับการใช้ภาษาใน *เสเพลบอยชาวไร่* ที่ผู้เล่าเรื่องเล่าอย่างมีอารมณ์ขัน ความเปลี่ยนแปลงของชนบทจาก *เสเพลบอยชาวไร่* และ *ผู้มีียี่เกในหัวใจ* สู่อ่าน **ปิ่นดลิ่ง** เป็นการแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ความเป็นชนบทได้สูญสิ้นไปอย่างไร และผู้เขียนได้บรรยายวิถีชีวิตดั้งเดิมในลักษณะของการรำลึกถึงความสุขในอดีตที่ไม่มีวันหวนกลับมาอีกได้

ดังนั้น ความแตกต่างจึงปรากฏอย่างชัดเจนระหว่างภาพชนบทในเมืองปริมณฑลของกรุงเทพฯ ที่บันทึกห่างกันหนึ่งทศวรรษในเรื่อง *เสเพลบอยชาวไร่* กับ *ผู้มีียี่เกในหัวใจ* และ **ปิ่นดลิ่ง** งานเหล่านี้ได้บันทึกความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ สภาพความเป็นอยู่ และความรู้สึกของผู้คนที่ได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงนี้ได้อย่างชัดเจน จึงอาจกล่าวได้ว่า ทั้งสามเรื่องนี้เป็นเรื่องชุดเดียวกันที่ทำให้เราได้เห็นภาพต่อของการเปลี่ยนแปลงของชนบทสู่ความเป็นเมืองในต้นทศวรรษ 2500

การเปลี่ยนแปลงของเขตปริมณฑลอย่างต่อเนื่องเกิดขึ้นทั้งด้านกายภาพและวิถีชีวิต ความเป็นอยู่อย่างพอมีพอใช้ของคนชนเมืองเปลี่ยนแปลงไป การเข้ามาของทุนนิยมเห็นได้ชัดในเรื่อง **ปิ่นดลิ่ง** ของ 'รงค์ วงษ์สวรรค์' ทำให้ชาวบ้านที่มีเงินจากการขายที่ดินมีเงินทองใช้สอยสิ่งฟุ่มเฟือยต่างๆ เช่น ตู้เย็น วิทยุ โทรทัศน์ ชาวบ้านเปลี่ยนการดำรงชีวิตจากการหาอาหารที่ได้จากธรรมชาติ เช่น ปลาที่อยู่ในหนอง พืชผักที่อยู่ในสวนในป่า มาเป็นการซื้อหาอาหาร เช่น การกินปลาทูนากะป๋องเพื่อแสดงฐานะและรสนิยมของตนว่าเหมือนคนบางกอก หรือไม่ก็เริ่มเที่ยวตามสถานเริงรมย์ที่ผุดขึ้นมากมายในกรุงเทพฯ และเมื่อใช้เงินหมดก็ตัดที่ดินขายอีก ในที่สุดชาวบ้านเหล่านี้ต้องกลายเป็นคนไร้บ้าน จนต้องมาขายแรงงานในเมือง

เรื่องสั้นของนักเขียนรุ่นใหม่คนอื่นๆ ก็ได้วิพากษ์วิจารณ์ความเปลี่ยนแปลงสู่สังคมเมืองเช่นกัน แต่ด้วยท่าทีและลีลาการเขียนที่ต่างออกไป เรื่องสั้นในสมัยนี้แสดงให้เห็นสภาพของเมืองที่เปลี่ยนไปเพราะผลพวงของการพัฒนา เมืองเติบโตในด้านวัตถุ ผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยกันอย่างแออัด และแข่งขันกันทำมาหากิน นักเขียนได้บันทึกความเปลี่ยนแปลงและความรู้สึกที่หลากหลายต่อการเปลี่ยนแปลงนี้ ใน "การเดินทางไปยังท้องทุ่ง" (2513) สุชาติ สวัสดิ์ศรีเขียนว่า

ถ้าทุ่งนาที่ข้าพเจ้ามองเห็นเป็นหญิงสาวที่ยังบริสุทธิ์ มาบัดนี้เธอก็ได้เสีย
 ความบริสุทธิ์ให้แก่ชายหนุ่มที่มีชื่อว่าความเจริญไปเรียบร้อยแล้ว ถนนลูกรังจาก
 ตลาดตัดผ่านห้องแถวออกมาจนถึงทุ่งนาที่กำลังยกคันเตรียมทำเป็นที่ดินจัดสรร
 [...] เสาไฟฟ้าลงหลักกระเกาะระกะ โยงสายตามถนนลูกรังติดต่อกันไปสิ้นสุดยัง
 กระท่อมเล็กๆ ที่อยู่ไกลออกไปกลางนา ดึกแถวและโรงเรียนกำลังก่อสร้างขึ้น
 ทางอีกฟากหนึ่งมีป้ายโฆษณาชายที่ดินเงินผ่อน และป้ายโฆษณาชวนให้ซื้อ
 เครื่องจักรนวดข้าวและจักรยานยนต์ของญี่ปุ่น เสาโทรทัศน์แลเห็นไม่เป็นระเบียบ
 อยู่ตามบ้านแถวชายคลองซึ่งอยู่ไม่ไกลจากถนนหลวงและสถานีรถไฟเท่าใดนัก
 ส่วนทางดงไม้ทาบทิวขอบฟ้าด้านตะวันตกยังเห็นกองฟางและกระท่อมชาวนาตัด
 กับกระโคงสายไฟฟ้าแรงสูง วัตกลางนาแลเห็นโบสถ์อยู่ลิบๆ ชาวนาส่วนมากในถิ่น
 ชานเมืองพื้นนี้ต้องเลิกทำนาเพราะเจ้าของที่ดินเลิกสัญญาเช่าเพื่อเอาที่ดินออก
 จัดสรรผ่อนส่ง ควายที่เคยเห็นเปลี่ยนมาเป็นแทรกเตอร์และรถสองแถวรับจ้าง
 ชาวนาส่วนมากหิวปีนโตออกจากบ้านแต่เช้า กลายเป็นกรรมกรในเมือง หรือไม่ก็
 ย้ายไปหากินยังถิ่นอื่น"

(สุชาติ สวัสดิ์ศรี, 2515: 126)

เรื่องสั้นเรื่องนี้ได้เสนอให้เห็นการสร้างคู่ตรงข้ามชนบท / เมืองอย่างชัดเจนเพราะได้
 บรรยายภาพตรงข้ามของความเป็นชนบทกับการเปลี่ยนแปลงเพื่อความทันสมัย การ
 เปรียบเทียบชนบทเป็นผู้หญิงที่เสียความบริสุทธิ์ให้แก่ผู้ชายเป็นการแสดงนัยให้เห็นแนวคิด
 เกี่ยวกับเรื่องของอำนาจที่ว่ายวนอยู่ในสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างคู่ตรงข้ามชนบท / เมือง ถูก
 เชื่อมโยงกับคู่ตรงข้ามผู้หญิง / ผู้ชาย ความเป็นชนบทถูกเทียบเคียงกับผู้หญิงในความ
 "บริสุทธิ์" ซึ่งแสดงนัยของการ "ถูกกระทำ" และเมืองถูกเทียบเคียงกับผู้ชายในฐานะเป็นฝ่าย
 "กระทำ" หรือเป็นฝ่ายรุกราน อันเป็นการสร้างวาทกรรมที่แสดงทัศนะทางลบแก่ "ความเจริญ"
 นอกจากนี้ยังมีการขยายภาพคู่ตรงข้ามของชนบทและเมืองก็กระหว่าง "กระท่อมเล็กๆ ที่อยู่ไกล
 ออกไปกลางนา" กับ "ดึกแถวและโรงเรียนกำลังก่อสร้าง" และ "กองฟางและกระท่อมชาวนา"
 กับ "กระโคงสายไฟฟ้าแรงสูง" หรือ "ควาย" กับ "แทรกเตอร์" อันเป็นการเน้นย้ำว่าภาพชนบท
 อย่างเช่นกระท่อม ควาย และกองฟางซึ่งเป็นการมองแบบจินตนิยม¹² ได้ค่อยๆ ถูกแทนที่ด้วย
 ดึก ไฟฟ้า เครื่องจักรยนต์ อันเป็นตัวแทนของความ "ทันสมัย" หรือ "ความเจริญ" การเขียน

¹² (romantic) หมายถึง ความรักโรแมนติก และการสร้างภาพอุดมคติของชีวิตชนบท (Holman and Harmon, 1992: 415)

ดังกล่าวได้แสดงนัยว่าการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาสู่ความทันสมัยเป็นสิ่งที่ไม่ดี อันเป็นการแสดงวาทกรรมด้านการพัฒนาอย่างชัดเจน

ความทันสมัยหรือความเจริญได้ทำให้เกิดขยายตัวของเมือง ชูริกจอสังหาริมทรัพย์เติบโตอย่างรวดเร็ว นายหน้าหาซื้อที่ดินราคาถูกจากชาวบ้านที่ยอมขายเพราะในชีวิตไม่เคยได้เห็นเงินก้อนจำนวนมากศาล ที่ดินถูกกว้านซื้อไปเป็นบ้านจัดสรร โรงงาน ห้างสรรพสินค้าและแหล่งเริงรมย์ เรื่อง “ยังไม่สิ้นลมหายใจ” ของ กรณ์ ไกรลาศ เสนอภาพชาวบ้านในเขตปริมณฑลของกรุงเทพฯ ที่เช่าที่สวนอย่างสงบสุขกลับถูกไล่ที่ในที่สุด เพราะเจ้าของที่ดินต้องการขายที่ไปทำห้างสรรพสินค้าและแหล่งเริงรมย์

“ยังไม่สิ้นลมหายใจ” (2514) รวมพิมพ์อยู่ในดอกไม้สีทอง (2515) เป็นเรื่องของครอบครัวหนึ่งที่โยกย้ายมาจากชนบท และมาเช่าที่ดินที่เดิมเป็นเพียงป่าสะแกห่างจากตลาดในเมืองไม่ถึงสองกิโลเมตร ผู้เป็นพ่อหักร้างทางพงยกร่องสวนเพื่อปลูกผักและเลี้ยงหมู ต่อมาไม่นานผู้คนก็เริ่มเข้ามาอยู่มากขึ้น กลายเป็นชุมชนใหญ่ และแล้วหลายครอบครัวก็ต้องเผชิญกับข่าวร้าย

เจ้าของที่ดินยื่นคำขาดมาให้โยกย้ายออกไปหาที่อยู่ใหม่ บัดนี้ความเจริญเดินทางมาถึง เขาควรจะได้ผลประโยชน์จากที่ดินของเขามากกว่าที่เป็นอยู่

เขาให้บริษัทใหญ่โตบริษัทหนึ่งเช่าแทน แล้วไม่ช้าที่ตรงนี้จะกลายเป็นเมืองใหม่ มีตึกคอนกรีตสูงสาม-สี่ชั้น มีโรงหนัง บาร์ ไนต์คลับ โรงนวด โรงโบว์ลิ่ง ฯลฯ ล้วนเป็นศรีสง่าเทียบเท่ากรุงเทพฯ

เขาพูดหนักแน่นว่า สิ่งเหล่านี้จำเป็นจะต้องมี มันคือความเจริญ

(กรณ์ ไกรลาศ, 2519: 55)

ทว่าการโยกย้ายนั้นเข้าเกินไปไม่ทันกับความเจริญที่ไหลบ่าเข้ามา ในตอนท้ายของเรื่องครอบครัวทั้งหลายจึงถูกไล่ที่เพราะเกิดไฟไหม้ เรื่องสั้นเรื่องนี้ได้บันทึกการรุกรานของเมืองเพื่อสร้าง “โรงหนัง บาร์ ไนต์คลับ โรงนวด โรงโบว์ลิ่ง” ได้แสดงให้เห็นทัศนะของผู้เล่าเรื่องที่ไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เรื่องได้เสนอภาพของเจ้าของที่ดินเป็น “ผู้ร้าย” ที่ “ยื่นคำขาด” ให้ชาวบ้านต้องไร้ที่พำนัก “ความเจริญ” และ “การพัฒนา” ในทัศนะข้างต้นนั้นได้กลายเป็น “สิ่งจำเป็น” ที่จะต้องเกิด และความเจริญไม่ได้ถูกนำเสนอในแง่ที่สร้าง “ประโยชน์” หรือความสะดวกสบายในการดำเนินชีวิตให้แก่ชุมชน แต่ไปผูกกับสถาบันบันเทิงที่เป็นการลอกเลียนแบบตะวันตก เป็นการทำให้ชนบทเป็น “เมือง” ซึ่งผู้เล่าเรื่องใช้คำว่า “เป็นศรีสง่าเทียบเท่ากรุงเทพฯ” อันเป็นการใช้น้ำเสียงที่แสดงการเสียดสีประชดประชัน นี่จึงแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ในเรื่อง

นี้ ภาษาได้ถูกเลือกสรรมาอย่างจงใจเพื่อให้เห็นด้านลบของความเจริญ รวมทั้งการนำเสนอความหมาย เพียงส่วนหนึ่งของความเจริญว่าเป็น “โรงหนัง บาร์ ไนต์คลับ โรงนวด โรงโบว์ลิ่ง”

เรื่องนี้จึงคล้ายกับเรื่อง “การเดินทางไปยังท้องทุ่ง” ของสุชาติ สวัสดิ์ศรี ตรงที่ชี้ให้เห็นว่า “ความเจริญ” ได้เป็นสิ่งทำลายความสุขสงบของชีวิตชนบทของชาวบ้าน ภาพลบของความเจริญได้ถูกเลือกสรรอย่างจงใจที่จะทำให้เกิดการสร้างคู่ตรงข้ามของชนบทและเมือง

3.2.2 จากชนบทสู่เมือง

การเติบโตของทุนนิยมพบได้อีกในเรื่อง “ซันซันสับสน” (2513) ของ กรณ์ ไกรลาศ เรื่องนี้เสนอภาพกรุงเทพฯ ที่หญิงชราคนหนึ่งเดินผ่าน ภาพที่นำเสนอแสดงให้เห็นความเจริญของกรุงเทพฯ เป็นแบบตะวันตก เป็นเมืองที่สับสนวุ่นวาย การจราจรติดขัด ผู้คนแก่งแย่งกัน มีโรงภาพยนตร์ที่ฉายภาพยนตร์สะท้อนศิลปกรรมจากต่างประเทศ ห้างสรรพสินค้าขายสินค้าที่ผลิตจากต่างประเทศ ตามถนนหนทางเห็นเมียเช่าและทหารอเมริกัน รวมทั้งผู้หญิงที่ใส่กระโปรงสั้นตามสมัยนิยมที่มาจากต่างประเทศ ข้อความในตัวอย่างต่อไปนี้เน้นโดยผู้วิจัย

ทางม้าลายแต่ละแยกมีคนข้ามไม่ขาด เสียงแตรร้องเร่ง เสียงเครื่องยนต์กระหึ่ม ชีวิตสับสนเหลือเกิน แต่ไม่มีใครสนใจใคร แต่ละ คนกรุงเทพฯ เป็นคนไม่ใคร่มีเวลา และไม่ชอบสนใจใคร ไม่ว่าจะมีความดั่งงามหรือความดองทองของใคร

[...]

หนุ่มสาวเดินผลุบเข้าห้างสรรพสินค้าที่ไม่มีสินค้าโคตรห่อโคตรแม่ของตนเอง ถัดไปโรงภาพยนตร์แห่งนั้นกำลังฉายหนังฝรั่งประเภทพระเอกนางเอกแก้ผ้ากันทั้งเรื่อง นัยว่าทำเงินมากแล้วทั่วโลก

[...]

ผู้คนยืนออตรงรถเมล์ ไบหน้ากั้วลกับการรอคอย และแล้วรถเมล์อั๊ดคนแน่นเอี้ยดโดยเข้ามา คนลงพรวดลงมาเหมือนภูถ้ำถล่ม คนขึ้นพรวดขึ้นไปเหมือนภูถ้ำใครช่วยกระซอก

(กรณ์ ไกรลาศ, 2519: 42-4)

เรื่องนี้เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ภาษามิบบทบาทในการสร้างทัศนคติ ภาพของเมืองกรุงเทพฯ ถูกนำเสนอในลักษณะของเมืองที่มีความเจริญ แต่สับสนวุ่นวาย และความเจริญนั้นเป็น “ความ

ทันสมัย" ที่แสดงออกโดยการแต่งกายของผู้หญิง รถยนต์ ดีกรามบ้านช่อง วัฒนธรรมของต่างชาติ แต่ความทันสมัยเหล่านี้เล่าโดยผู้เล่าเรื่องที่ใช้ภาษาที่เกรี้ยวกราด และเสียดสีประชดประชัน แสดงให้เห็นถึงทัศนะที่ต่อต้านการพัฒนา ข้อน่าสังเกตก็คือ ความเจริญได้ถูกนำเสนอว่าเป็นความเสื่อมถอยของวัฒนธรรมที่ดั้งเดิม และตัวแทนของความเสื่อมถอยดังกล่าวเสนอผ่าน "ผู้หญิง" ไม่ว่าจะเป็นการแต่งกายทันสมัยที่เลียนแบบตะวันตก (ใส่เสื้อหนาวแต่ถุงกระโปรงสั้น) การขายบริการทางเพศแก่คนต่างชาติ ฯลฯ

นอกจากนี้ เรื่องสั้นยังได้แสดงการพัฒนาประเทศให้เป็นสมัยใหม่โดยเน้นที่อุตสาหกรรมทำให้เกิดโรงงานมากมายซึ่งต้องการแรงงานจากชนบท ประกอบกับการที่ภาคชนบทถูกทอดทิ้งทำให้ชาวนาจำนวนมากต้องเดินทางมาเป็นผู้ใช้แรงงานในเมือง เรื่องสั้นที่เสนอภาพการอพยพของคนชนบทสู่เมืองเพื่อเป็นแรงงานในอุตสาหกรรมต่างๆ เช่น เรื่อง "บนรถไฟชั้นสาม" (2512) และ "รถไฟ" (2513) ของสุรัชย์ จันทิมาธร เรื่องสั้นทั้งสองเรื่องนี้ได้ชี้ให้เห็นสภาวะของการอพยพของคนชนบทเพื่อมาทำงานในเมืองโดยการโดยสารรถไฟชั้นสาม สภาพความแออัด การเดินทางที่ทนทุกข์ทรมานนับสิบชั่วโมงดูเหมือนเป็นการเกริ่นการณให้เห็นสภาพความเป็นอยู่ที่แออัดที่ชาวชนบทเหล่านี้จะต้องเผชิญต่อไปในเมือง

เรื่อง "บนรถไฟชั้นสาม" เป็นภาพของชาวชนบทกลุ่มต่างๆ ที่ต่างมีความหวังที่จะมีชีวิตที่ดีกว่าในกรุงเทพฯ เด็กหนุ่มกลุ่มใหญ่พูดคุยถึงชีวิตสมัยใหม่และสีสันของความสนุกสนานในกรุงเทพฯ

เมื่อพนักงานตู้เสบียงหัวตระกร้าเครื่องดื่มและข้าวผัดออกบริการ ผู้คนต่างแย่งชิงซื้อจนหมดก่อนจะถึง 3 โบกี้ มันคือเวลาเช้าที่ทุกคนต่างหิวกระหายหลังจากที่ได้ดื่มอะโรลงคอกแล้วก็มีเสียงพูดคุยกัน ภาษาอีสานบ้าง ภาษาไทยบ้าง เขมรสูงบ้าง สำเนียงพูดแตกต่างกันไปเป็นกลุ่มๆ กลุ่มหนุ่มจะคุยถึงช่องโสเภณีต่างๆ ที่กรุงเทพฯ ซึ่งเขาเคยไปเที่ยวมา ที่เพิ่งเข้ากรุงเป็นครั้งแรกมักจะตั้งใจฟังเพื่อนพูดคุยด้วยจินตนาการถึงกรุงเทพฯ อย่างเพริศพรัง เขาจะแต่งเนื้อแต่งตัวที่คิดว่าทันสมัยที่สุดและสะอาดที่สุด ผมเผ้าถูกทาด้วยน้ำมันและหรืออย่างเรียบบร้อย เขาจะมีกระเป๋าแก้ว สักใบหนึ่ง ในนั้นมีเสื้อผ้าชุดที่สรรแล้วสักสองสามชุด ที่เหลือจากค่ารถไฟก็เป็นเงินราวแปดสิบบาทหรือเก้าสิบบาทหรือร้อยบาทสำหรับวันแรกๆ ที่กรุงเทพฯ เมื่อมันหมดลง เขาก็หวังจากค่าแรงที่รับจ้างสารพัด เดือนละร้อยบาทบ้าง สองร้อยบ้าง มันมีค่ามากมายต่อเขาซึ่งเขาภูมิใจไม่น้อย

(สุรัชย์ จันทิมาธร, 2539: 30)

จากนั้นเป็นภาพของนายหน้าพูดกับเด็กสาวว่าจะหางานที่ได้เงินเดือนดีให้ในกรุงเทพฯ “ข้าจะพาเอ็งไปหานายจ้าง ของงานเขาทำในตอนเย็นนี้เลย อยู่กินกับเขาเสร็จ ได้เดือนเท่าไรแล้วแต่เขาจะให้ ข้าอยู่มาสามเดือนแล้วได้เงินกลับบ้านสามร้อยกว่าบาท” (สุรัชย์ จันทิมาธร, 2539: 31)

ภาพเปลี่ยนไปเป็นเด็กชายที่โดดเดี่ยวที่ได้รับการปลอบโยนจากหญิงสาวเพื่อนร่วมทาง เด็กชายเป็นเด็กชนบทที่ดั้นร่นมาหาที่เรียนในกรุงเทพฯ เพราะมีอนาคตมากกว่า ส่วนหญิงสาวก็ย้ายถิ่นฐานจากชนบทมาสมัครที่กรุงเทพฯ เรื่องสั้นเรื่องนี้จึงให้ภาพของคนทุกรุ่น ทุกชนชั้น ทุกเพศ ที่มุ่งสู่กรุงเทพฯ เพื่อชีวิตที่ดีกว่า กรุงเทพฯ จึงเป็นศูนย์กลางของทุกสิ่ง

ส่วนเรื่อง “รถไฟ” ของ สุรัชย์ จันทิมาธรเช่นกันนั้นเสนอผู้เล่าเรื่องที่ครุ่นคิดถึงการที่เขาไม่มีความหวังในการดำรงชีวิตอยู่ในชนบทอีกต่อไป เขาต้องเดินทางไปด้วยเอาดาบหน้าในกรุงเทพฯ เรื่องเน้นที่สภาวะของคนชนบทที่อัดเข้าไปอยู่ในตู้รถไฟชั้นสามรอเวลาพ่วงกับรถไฟที่กำลังเดินทางมาจากจังหวัดอื่น คนเหล่านี้ต้องเข้าไปแออัดจองที่นั่งเกือบสิบชั่วโมงก่อนที่รถไฟจะมาพ่วง ภาพที่เห็นจึงแสดงความน่าสังเวชของผู้คนที่ทนร้อนเบียดกันอยู่ในตู้ มีทั้งการทะเลาะวิวาทที่เกิดจากเด็กวัยรุ่น รวมทั้งผู้เฒ่าผู้แก่ที่เกิดเจ็บป่วย เรื่องจบที่รถไฟมา แต่ตัวละครทั้งหลายก็จำต้องเบียดกันต่อไปอีกกว่าสิบชั่วโมงกว่าจะไปถึงกรุงเทพฯ ตอนท้ายของเรื่องแสดงภาพของคนแก่ที่เป็นลมจนคนในรถไฟต้องช่วยกันดูแล แสดงว่าแม้แต่คนแก่ในหมู่บ้านก็จำเป็นต้องโยกย้ายมาหางานทำในเมืองหลวงด้วย เรื่องสั้นเรื่องนี้จบด้วยภาพที่กรุงเทพฯ เป็นจุดหมายปลายทางของคนในชนบท และเป็นทีที่แห่งเดียวที่เขาหวังว่าจะขายแรงงานเพียงเพื่อมีชีวิตต่อไปได้

เรื่องสั้นเรื่องนี้จึงเป็นภาพแทนของช่วงระยะที่ชาวชนบทอพยพเข้ามาหางานทำในกรุงเทพฯ ระลอกใหญ่ เรื่องสั้นเรื่องนี้นำเสนอภาพแห่งความทุกข์ทรมานของการรอคอยที่ดูเหมือนจะไม่มีที่สิ้นสุด และออกจะเป็นภาพที่แสดงสภาวะอันไร้เหตุผลน่าสังเวชของมนุษย์ตรงที่คนจำนวนมากแออัดอยู่บนตู้รถไฟที่จอดอยู่นิ่ง ๆ เกือบสิบชั่วโมง และเรื่องก็จบลงทันทีเมื่อขบวนรถไฟมา

“ยาหม่องใคร รับไว้ด้วย ค่อยยังชั่วแล้ว... เอ้า รับไว้ด้วย” แขนขาวๆ นั้น ยื่นข้ามหัวใครต่อใครอีก แขนยาวๆ เกร็งไปด้วยเส้นเอ็นของเพื่อเกลือกขึ้นรับ ดลัทยาไว้พอดิบพอดี พลังปากคาบบุหรีของเขาภิพาที่ริมง่า

“ตะแคงจะไปลงไหนหรือ”

“กรุงเทพฯ บอกคำเดียวว่ากรุงเทพฯ ไม่รู้ตะแกจะไปทำไร นี่เตงก็จะไปกรุงเทพฯ เหมือนกันแหละ แล้วเกลอละ”

เจ้าเพื่อนใหม่ของข้ามิได้ตอบสักคำเดียวทั้งๆ ขยับปากจะพูดแต่ต้องเก็บไว้เสีย เขาฟังหลังกับประตูดังๆ ข้า สูบบุหรี่ปริศวันกระจาย คงมีเสียงล้อเหล็กเท่านั้นที่บดลงไปบนรางดังกึกก้องโสตประสาท ประหนึ่งมันจะย่ำคำตอบแทนคนหลายคนที่ตอบว่า กรุงเทพฯๆๆ

(สุรชัย จันทิมาธร, 2539: 30)

การที่คนชนบทอพยพเข้ามาในเมืองทำให้เกิดสภาพของสลัมและแหล่งเสื่อมโทรมเนื่องจากคนชนบทเหล่านี้สร้างแหล่งอาศัยจากการหาเศษวัสดุมาปลูกสร้างในพื้นที่รกร้าง การเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพของสังคมเมืองจึงเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่น่าเสนอในเรื่องสั้น เช่น สภาพของแหล่งเสื่อมโทรมและสลัมเนื่องจากการอพยพโยกย้ายของคนชนบทเข้ามาในเมือง ในเรื่อง “มือของเขิน” (2514) ของ กรณ์ ไกรลาศ เขินเป็นกรรมกรที่อพยพมาอยู่ในสลัม มีเมียและลูกห้าคน เขาอายุสี่สิบปีแล้วแต่ดูเหมือนไม่มีอนาคต ภาพความเป็นอยู่ของผู้ใช้แรงงานในสลัมกรุงเทพฯ เห็นได้ชัดในข้อความต่อไปนี้

หลายหนเมื่อถูกความจนไล่ดันไปจนมุมในความมืดคือเหมือนถูกทอดทิ้งให้อยู่คนเดียวในโลก เขินเคยถามตนเองว่านี่เขาเกิดมาทำไมกัน ถูกละ ชีวิตคือการต่อสู้ เขาสู้มาแล้วเลือดตาแทบกระเด็น ไหนล่ะโอกาสที่จะปลดภาระบนบ่าลงเสียบ้าง

ปีแล้วปีเล่าผ่านไป ยังคงตักดานในบ้านเช่าคับแคบ แหล่งสลัมที่ยัดเยียดกันแทบหายใจไม่ได้ อุดอู้อู้อู้อับ สกปรกเหมือนเป็น*กองขยะสุ่มมนุษย์* เป็นส่วนเกินที่ถูกเขาลืมและเขี่ยทิ้งจากสังคม (ข้อความเน้นโดยผู้วิจัย)

(กรณ์ ไกรลาศ, 2515: 23)

เรื่องเน้นไปที่การทำงานหนักของกรรมกรผ่านการมองมือของเขิน

เป็นมือที่ได้รับใช้มาอย่างซื่อสัตย์ มีอายุมากเท่าชีวิตของเขา บัดนี้มันหยาบกระด้าง ถูกหุ้มด้วยหนังสากหนาแตกเป็นริ้วรอย เล็บกัดหมดครบทั้งสิบนิ้ว และเรื้อยขึ้นมาตลอดลำแขนเกรียมคล้ำ เพราะถูกแดดเผาเส้นเลือดขึ้นไปเห็นถนัด มีแผลเป็นประดับประดาอีกหลายแห่ง มันน่าเกลียดจน*ไม่น่าเป็นมือมนุษย์* ควรจะเป็นตีนของสัตว์ประหลาดอะไรสักตัวหนึ่งมากกว่า (ข้อความเน้นโดยผู้วิจัย)

(กรณ์ ไกรลาศ, 2515: 27)

เรื่องนี้เป็นเรื่องสั้นอีกเรื่องหนึ่งที่แสดงให้เห็นภาวะของมนุษย์ในโลกสมัยใหม่ สิ่งที่เราเห็นชัดของภาพแทนของมนุษย์สมัยนี้ก็คือการที่ตัวละครเปรียบเทียบส่วนของร่างกายของเขาในลักษณะที่เป็น “อ-มนุษย์” คือเปรียบคนเป็นขยะ หรือเป็นสัตว์ประหลาด ซึ่งเป็นการลดความเป็นคนลงไป ภาวะ “อ-มนุษย์” นี้เกิดกับคนทุกชนชั้นที่ได้เข้ามาอยู่อย่างแออัดในกรุงเทพฯ เรื่องสั้นที่ได้แสดงสภาพความแออัดในเมืองมีมากมายหลายเรื่องซึ่งจะได้อภิปรายโดยละเอียดต่อไป

3.3 ปัญญาชนชนชั้นกลางกับกระบวนการพัฒนาสังคมสมัยใหม่

ในท่ามกลางความขัดแย้งของความเหลื่อมล้ำระหว่างเมืองกับชนบทดังกล่าว กลุ่มคนที่มีปัญหาคือ “ปัญญาชน” ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้สร้างความขัดแย้งให้แก่ตัวตนในฐานะปัญญาชน ยกตัวอย่างเช่นเรื่อง “อัตชีวประวัติ” ของ สุชาติ สวัสดิ์ศรี ผู้เล่าเรื่องซึ่งเป็นปัญญาชนคาดหวังว่าตนจะสามารถเป็นกำลังในการแก้ปัญหาของสังคมได้ คำถามที่เกิดขึ้นแก่ตัวละครก็คือ เขาจะสามารถทำอะไรเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้หรือไม่ ตัวอย่างต่อไปนี้ชี้ให้เห็นว่าตัวละครรู้สึกผิดหวังที่ปัญญาชนไม่กล้าที่จะแก้ปัญหาสังคมแต่กลับยอมรับหรือประนีประนอมกับความไม่ถูกต้อง

ผมทำอะไรไม่ถูก รู้สึกแปลกหน้าและนี่กลัวโลกอันเป็นสัญลักษณ์แห่งการประนีประนอมระหว่างนายทุนกับศักดินา¹³ ขึ้นมาทันที “ชีวิตมันต้องประนีประนอม...” บรรณาธิการในห้องสี่เหลี่ยมแคบๆ ของผมกล่าวขึ้นครั้งหนึ่งเมื่อเราอยู่ด้วยกันในวงสนทนาที่ได้รับสมญาว่า ปัญญาชน อ้าว...

(สุชาติ สวัสดิ์ศรี, 2515: 189)

¹³ เรื่องสั้นเรื่องนี้มิได้เสนอประเด็นการประนีประนอมระหว่างนายทุนกับศักดินาในรายละเอียด แต่นักวิชาการอย่างเช่นทักซ์ เจลิมเตียร์นได้วิจารณ์การปกครองของประเทศไทยในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ระบุว่ามีการวางรากฐานของประเทศไว้เพื่อสร้างประเทศที่ทันสมัย แต่การพัฒนาประเทศทั้งการเมืองและเศรษฐกิจจะต้องตระหนักถึงค่านิยมที่เป็นอุดมการณ์สำคัญคือ ชาตินิยม ศาสนา พระมหากษัตริย์ ในการพัฒนาทางการเมืองนั้นจะนำมาจากตะวันตกทั้งหมดไม่ได้ ต้องคำนึงถึงลักษณะเฉพาะของสังคมไทย โดยเห็นว่าประเทศควรแบ่งเป็นสามชั้น คือ รัฐ/รัฐบาล ข้าราชการ และประชาชน “ทำนองเดียวกันกับที่พระมหากษัตริย์ไทยโบราณได้ทรงกระทำไว้” ประกอบกับการบริหารรัฐของจอมพลสฤษดิ์ ธรรมชาติเองที่มีลักษณะแบบ “พ่อบ้านพ่อเมือง” ดังนั้น ในแง่การปกครองในสมัยนี้แม้จะมีการปรับปรุงโครงสร้างการบริหารให้ทันสมัย ทว่าก็เป็นไปเพื่อก้าวให้ทันการเปลี่ยนแปลงของโลก ทุนนิยม และการผลักดันของสหรัฐอเมริกา แต่ในเชิงโครงสร้างทางสังคมก็ยังรักษาลำดับชั้นแบบศักดินาอยู่ (ทักซ์ เจลิมเตียร์น, 2548: 198-206)

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ความไม่พอใจการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยนั้นแยกไม่ออกจากความไม่พอใจการปกครองของรัฐเผด็จการ ข้อความที่ยกมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่ากลุ่มคนที่ใคร่ครวญและทำความเข้าใจปัญหาต่างๆ ได้มากที่สุดคือ ปัญญาชน

แต่อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่าตัวละครไม่พอใจที่ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นปัญญาชนกลับเห็นว่าในการเผชิญหน้ากับปัญหานี้ต้องใช้การประนีประนอมเท่านั้น เช่นเดียวกับที่สังคมไทยเป็น “การประนีประนอมระหว่างนายทุนกับศักดินา” จนกระทั่งทำให้ตัวละครเกิด “อาการคลื่นเหียน” กับท่าที่ดังกล่าว เรื่องสั้นเรื่องนี้จึงชี้ให้เห็นว่าปัญญาชนควรมีบทบาทสำคัญในการเข้าใจและแก้ไขปัญหาสังคม

การให้ความสำคัญแก่ปัญญาชนชนชั้นกลางนั้นเป็นเพราะชนชั้นนี้ได้ก่อตัวและเริ่มมีบทบาทสำคัญยิ่ง การเติบโตของปัญญาชนชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษาระดับอุดมศึกษาในประเทศไทยนั้นเป็นผลพวงของนโยบายพัฒนากำลังคนเพื่อตอบสนองต่อการสร้างประเทศให้ทันสมัยของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดังนั้น กระบวนการพัฒนาสังคมสมัยใหม่ได้ทำให้เกิดกลุ่มชนใหม่ขึ้นมาในสังคมไทย นั่นคือ ปัญญาชนชนชั้นกลาง¹⁴

3.3.1 ปัญญาชนชนชั้นกลาง: ผลพวงของการสร้างประเทศให้ทันสมัย

ในโลกตะวันตกสมัยใหม่ การเติบโตของชนชั้นกลางทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมเป็นปรากฏการณ์ที่สำคัญ หลังทศวรรษ 1830 เป็นต้นมา ชนชั้นกลางได้เติบโตขึ้นอย่างมากในยุโรปตะวันตก ชนชั้นกลางไม่ใช่พวกชนชั้นสูง แต่มีรายได้สูงจากการทำธุรกิจหรือมีอาชีพอิสระหรือมีรายได้จากทรัพย์สิน คนกลุ่มนี้คือคนที่เป็นเจ้าของร้านค้า โรงงาน หรือที่ดิน ที่ร่ำรวยจากการจ้างแรงงาน ดังนั้นจึงถูกดูถูกจากศิลปินและนักเขียนว่าเป็นพวกมีเงินแต่รสนิยมต่ำ สนใจแต่การแสวงหาความร่ำรวย ความมั่นคงของชีวิต เชื้อมั่นโนปัจเจกบุคคล เหตุผล และ

¹⁴ การกล่าวถึงชนชั้นกลางในที่นี้จะใช้คำว่า “ปัญญาชนชนชั้นกลาง” โดยยึดตามการแบ่งกลุ่มชนชั้นกลางใหม่ของวิระศักดิ์ สาเลยกานนท์ที่เสนอว่าชนชั้นนี้ประกอบด้วยนักศึกษามหาวิทยาลัย ข้าราชการชั้นผู้น้อย ปัญญาชน (นักวิชาการ นักเขียน นักหนังสือพิมพ์) และกลุ่มลูกจ้างเอกชน (อ้างในศิริพร ยอดกมลศาสตร์, 2538: 38) ทั้งนี้เพราะเรื่องสั้นที่ศึกษาในงานวิจัยนี้เขียนโดยนักศึกษาที่ต่อมาเมื่อจบการศึกษาแล้วยังมีบทบาทต่อเนื่องในวงการพิมพ์ทำให้จัดอยู่ในกลุ่ม “ปัญญาชน” ส่วนการอภิปรายเรื่องชนชั้นกลางของไทย โปรดดู ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, แนวคิดว่าด้วยชนชั้นกลางในสังคมไทย, วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

ความก้าวหน้าซึ่งทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่คตินิยมสมัยใหม่ต่อต้าน กล่าวโดยสรุป คตินิยมสมัยใหม่จึงเป็นความเคลื่อนไหวที่เป็นการต่อต้านชนชั้นกลาง (Lewis, 2007: 13)

การเติบโตของชนชั้นกลางที่อยู่ในโลกของการบริโภคและสื่อสารมวลชนทำให้เกิดการสร้างคุณค่าใหม่ทางสังคมที่สะท้อนความเจริญและความซับซ้อนของเศรษฐกิจสมัยใหม่ ในแง่หนึ่งเทคโนโลยีและเศรษฐกิจที่เจริญขึ้นได้ทำให้เกิดวัฒนธรรมบริโภคนิยมของสาธารณชน ราวทศวรรษ 1920 ในสหรัฐอเมริกาประชาชนสามารถจับจ่ายใช้สอยสินค้าและบริการได้อย่างสะดวกสบาย เพื่อสนองความพอใจไม่ใช่เพียงเพราะความจำเป็น นอกจากนี้ยังสามารถใช้ชีวิตตามสมัยนิยม ทั้งเสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย เครื่องสำอาง สินค้าเหล่านี้มีการกระบวนการผลิตขนาดใหญ่เพื่อมหาชน ผลต่อเนื่องของการผลิตจำนวนมากนี้สัมพันธ์กับการพิมพ์และการโฆษณา ทำให้เกิดอุตสาหกรรมของสิ่งพิมพ์นานาชนิดขึ้นมา เช่น หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสาร ซึ่งก็มีผลต่อวรรณกรรมเป็นอย่างมาก เพราะประชาชนสามารถเสพวรรณกรรมได้อย่างกว้างขวางและหลากหลายตามรสนิยมของตน เป็นยุคที่มีการเกิดศิลปะและวรรณกรรมประชานิยมที่มีคุณภาพทางการผลิตและน่าสนใจ แต่ก็ไม่ได้ต้องใช้ความคิดและความเข้าใจที่ลึกซึ้งอะไร (Brinkley & Fitzpatrick, 1997: 195-9)

การเติบโตของงานเขียนที่เป็นแนวประชานิยมของชนชั้นกลางทำให้นักเขียนคตินิยมสมัยใหม่จำนวนหนึ่งต่อต้านงานประชานิยมและงานเขียนเชิงพาณิชย์ที่เน้นยอดขายและความบันเทิงมากกว่าสุนทรีย์ และสร้างงานแนวใหม่ที่ถือว่าเป็นวรรณคดี "ระดับสูง" ที่มีความงามทางสุนทรีย์ศาสตร์มากกว่า โฮเซ ออร์เตกา อี กาสเซต นักปรัชญาชาวสเปนได้กล่าวว่า ศิลปะสมัยใหม่ได้แยกคนออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มแรกเป็นคนที่เข้าใจศิลปะสมัยใหม่ และกลุ่มที่สองคือคนที่ไม่เข้าใจ "ศิลปะแบบใหม่" ไม่ได้นำเสนอต่อคนหมู่มากเหมือนกับจินตนิยม แต่เสนอเป็นพิเศษต่อชนส่วนน้อยที่มีพรสวรรค์ ดังนั้นจึงสร้างความขุ่นเคืองให้แก่มหาชน เพราะว่าคนที่ไม่ชอบศิลปะชิ้นหนึ่งแต่ถ้าเขาเข้าใจศิลปะนั้น เขาจะรู้สึกว่าคุณมีความเหนือกว่า ดังนั้นจึงไม่มีเหตุผลที่จะขุ่นเคือง แต่ถ้าเขาไม่ชอบเพราะเขาไม่เข้าใจ เขาจะรู้สึกเสียหน้าและความรู้สึกที่ด้อยกว่านี้จะแก้ได้ก็โดยการแสดงความไม่พอใจ" (Ortega y Gasset, 1968: 6) หมายความว่า วรรณคดี (และศิลปะคตินิยมสมัยใหม่) เป็นงานที่สร้างเพื่อชนอีกระดับหนึ่งที่อ้างว่าตนมีรสนิยมทางศิลปะสูงกว่าคนทั่วไป

สำหรับประเทศไทย ชนชั้นกลางเป็นชนชั้นที่เกิดมาพร้อมกับโลกสมัยใหม่เช่นกัน แต่กลับเป็นชนชั้นที่มีความสำคัญต่อการรับอิทธิพลสมัยใหม่ ดังนั้น กระบวนการพัฒนาเป็นสมัยใหม่ของไทยไม่เพียงทำให้ชาวนากลายเป็นกรรมกรในเมือง แต่ได้ก่อกำเนิดชนชั้นใหม่ที่จะมีบทบาทอย่างยิ่งในสังคมไทย นั่นก็คือ ปัญญาชนชนชั้นกลาง

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวว่า โดยทั่วไปชนชั้นกลางหมายถึงชนชั้นที่ไม่ได้สังกัดในชนชั้นผู้ปกครองที่เน้นความแตกต่างทางสถานภาพที่สูงต่ำของบุคคลเพื่อควบคุมฐานะและอำนาจอันเป็นแนวคิดที่มีพื้นฐานมาจากระบบศักดินา และไม่ได้สังกัดในชนชั้นชาวนาที่ผูกพันกับระบบเครือญาติ ชุมชน และองค์กรศาสนา ชนชั้นกลางจึงเป็นคนอีกกลุ่มหนึ่งที่เป็นอิสระจากการจรรโลงอำนาจทางรัฐและศาสนา (ซึ่งเป็นหน้าที่ของชนชั้นปกครอง) และเป็นอิสระจากการผลิตเพื่อยังชีพ (แบบชาวนา) ชนชั้นกลางของไทยเป็นผลพวงของการขยายตัวของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่บังคับให้เกิดโดยชาติตะวันตก การผลิตสินค้าและบริการของชนชั้นกลางนี้ทำเพื่อป้อนตลาดโดยตรง และความรู้และทักษะมีมูลค่าในตลาด สามารถที่จะต่อรองกับนายจ้างได้ คนเหล่านี้สืบทอดฐานะและอำนาจต่อรองได้ด้วยวิชาชีพ ไม่ใช่ชาติกำเนิด แต่ละคนสามารถเลื่อนฐานะได้ด้วยตนเอง และมุ่งที่จะพัฒนาตนเองไปสู่ตำแหน่งและฐานะที่ดีขึ้น ทำให้เป็นกลุ่มที่มีพลวัต แต่เป็นคนกลุ่มที่มีความเป็นปัจเจกบุคคลสูง เพราะไม่ได้มีความผูกพันอยู่กับชุมชน ดังนั้น ชนชั้นนี้จึงมีลักษณะเด่นอีกประการคือ "การแหวกชนบ" การทวนกระแสหรือต่อต้านชนบจึงเป็นสิ่งที่ชนชั้นกลางปฏิบัติอยู่เป็นปกติ (สังคิต พิริยะรังสรรค์และผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2536: 54-6)

คำกล่าวข้างต้นที่ว่า "ชนชั้นกลางของไทยเป็นผลพวงของการขยายตัวของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่บังคับให้เกิดโดยชาติตะวันตก" สรุปรูปจากการที่สหรัฐอเมริกาได้เข้ามามีส่วนในการเปลี่ยนสังคมไทยให้เป็นสังคมสมัยใหม่อย่างเป็นระบบ เห็นได้จากการที่รัฐไทยสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้จัดระบบโครงสร้างการทำงานของรัฐบาลแบบใหม่ มีการจัดตั้งหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลง องค์กรเหล่านี้เป็นโครงสร้างพื้นฐานในการส่งเสริมการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจภาคเมือง การตั้งองค์กรมากมายหลายองค์กรในระยะนี้สอดคล้องกับสิ่งที่ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬารเรียกว่า วาทกรรมการพัฒนาดังกล่าวแล้ว นั่นก็คือ เครื่องมือและเทคนิควิธีการที่วาทกรรมพัฒนานำมาใช้ในการจัดระบบระเบียบของการพัฒนานั้นประกอบไปด้วยการสร้างสถาบัน องค์กร หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาขึ้นมา รวมทั้งการเปิดการเรียนการสอนหลักสูตรเกี่ยวกับสภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง เพื่อให้การศึกษาค้นคว้าเป็นระบบมากขึ้น องค์กรหน่วยนี้สร้างและพัฒนา ก่อนในประเทศมหาอำนาจก่อน จากนั้นประเทศด้อยพัฒนาก็ถูกบังคับให้ลอกเลียนลักษณะหน่วยงานและสถาบันการศึกษาตามแบบประเทศมหาอำนาจ

กิจกรรมการพัฒนาดังกล่าวที่ผ่านการสนับสนุนของสหรัฐอเมริกานั้นสรุปได้ว่ามี 2 ประการ คือ กิจกรรมด้านโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจอุตสาหกรรม และการให้ทุนการศึกษา และฝึกอบรมบุคลากรทางด้านเศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ การศึกษาวិชากรรมศาสตร์ และเทคโนโลยี เพื่อให้คนเหล่านี้จบมาทำงานในหน่วยงานด้านการพัฒนาที่ตั้ง

ขึ้นมาใหม่ การขยายตัวด้านการศึกษาทำให้ประชาชนได้รับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นในสาขาวิชาการต่างๆ โดยรวมทำให้เกิดกลุ่มอาชีพต่างๆ หลากหลาย แบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มผู้บริหารและนักธุรกิจ กลุ่มผู้ใช้แรงงาน และกลุ่มนักศึกษา นักเรียนอาชีวะ¹⁵

ทุนนิยมสมัยใหม่ต้องการชนชั้นกลางที่มีความรู้ด้านเทคนิคที่หลากหลาย ชนชั้นกลางของไทยนั้นกำเนิดและขยายตัวพร้อมกับระบบทุนนิยมสมัยใหม่ที่ผูกพันกับทุนนิยมโลก คือ สหรัฐอเมริกา ยุโรป และญี่ปุ่น ถ้าไม่มีชนชั้นนี้แล้ว ทุนนิยมก็อยู่ไม่ได้ เพราะทุนนิยมต้องการชนชั้นกลางในกระบวนการสะสมทุนคือควบคุมกระบวนการแรงงาน การบริหาร การปรับปรุง เปลี่ยนแปลงปัจจัยการผลิตด้านเทคนิค การบริหารการเงินการตลาด การผลิตและการโฆษณาอุดมการณ์ทุนนิยม (สังคิต พิริยะรังสรรค์และผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2536: 77) ในกรณีของประเทศไทยจึงเห็นได้ชัดว่า สหรัฐอเมริกาได้เข้ามาบีบบังคับให้เกิดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และขยายระบบการศึกษาชั้นอุดมศึกษาเพราะการขยายตัวของเศรษฐกิจต้องการแรงงานที่มีทักษะด้านต่างๆ ทำให้ชนชั้นกลางเพิ่มจำนวนอย่างรวดเร็วในประเทศไทย

หลังการขยายการศึกษาระดับอุดมศึกษาโดยการก่อตั้งมหาวิทยาลัยทั่วประเทศในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้ทำให้จำนวนของนักศึกษาและบัณฑิตเพิ่มขึ้นอย่างมาก เป็นกลุ่มปัญญาชนและเป็นกำลังของประเทศ รวมทั้งเป็นกลุ่มคนที่มีโอกาสรับรู้ ศึกษา และแสวงหาความรู้ได้มากกว่าคนกลุ่มอื่น

3.3.2 วัฒนธรรมปัญญาชนชนชั้นกลาง: วัฒนธรรมการ “แหวกชนบ”

สิ่งที่ตามมาหลังจากการก่อตัวของปัญญาชนก็คือ ชนชั้นนี้มีวัฒนธรรมและรสนิยมที่ไม่เหมือนกับชนชั้นอื่น มีการรับวัฒนธรรมใหม่เข้ามาจากต่างประเทศ มีความคิดที่ “แหวกชนบ” หรือเป็นปฏิปักษ์กับความคิดกระแสหลัก ต้องการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และต้องการมีความเป็น

¹⁵ จากทศวรรษ 2510 เป็นต้นไป การศึกษาระดับสูงได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว จำนวนมหาวิทยาลัยและนักศึกษาได้เพิ่มขึ้นมาก คือระหว่าง พ.ศ.2515-2504 จำนวนมหาวิทยาลัยได้เพิ่มขึ้นจาก 5 แห่งเป็น 17 แห่ง และนักศึกษา เพิ่มจาก 15,000 คน เป็น 100,000 คน ทำให้เกิดแรงงานที่มีการศึกษาสูงกระจายไปอยู่ตามภาคธุรกิจที่ต้องการคนงานประเภทวิชาชีพ ผู้จัดการ ผู้บริหาร นักเทคนิค เสมียน พนักงานขาย เกิดคนงาน “นั่งโต๊ะ” จำนวน 13,837 คน ใน พ.ศ.2503 และเพิ่มเป็น 16,850 คน ในปี พ.ศ. 2513 (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเกอร์, 2546: 259)

ระบบหรือเป็นมาตรฐานสากล ดังนั้น ในทศวรรษ 2510 เป็นต้นไปจะพบว่าคนกลุ่มนี้ได้เป็นหัว
 หอกในการต่อต้านสภาพที่กลุ่มตนเห็นว่าไม่ถูกต้องหรือเป็นสิ่งเหนียวรั้งและปิดกั้นเสรีภาพใน
 การแสดงออก ประเด็นการต่อต้านที่สำคัญมีสองประการคือ การต้านระบอบเผด็จการและการ
 ปิดกั้นเสรีภาพ และการต้านวรรณกรรมเชิงพาณิชย์และระบบอุปถัมภ์

3.3.2.1 การต้านระบอบเผด็จการและการปิดกั้นเสรีภาพ

ระบอบเผด็จการที่ครอบงำสังคมไทยอย่างต่อเนื่องรวมทั้งการปิดกั้นเสรีภาพทาง
 ความคิดสร้างความคิดไม่พอใจมากขึ้นในกลุ่มปัญญาชนโดยลำดับดังได้กล่าวแล้ว อันเป็นความ
 ขัดแย้งระหว่างสังคมสมัยใหม่ (ซึ่งรัฐบาลรับมาจากตะวันตก) ที่ต้องมีฐานความคิดเสรีนิยม กับ
 ระบอบการปกครองแบบเผด็จการ สิ่งที่ปรากฏก็คือ เหล่าปัญญาชนชนชั้นกลางต้องการเสรีภาพ
 ในการแสดงออก แต่ทิศทางของแนวการเขียนจะเป็นไปอย่างไรนั้นเป็นสิ่งที่คนรุ่นนี้ต้องแสวงหา
 เอง ทั้งนี้เพราะพวกเขาไม่ได้รับความคิดจากงานเขียนรุ่นก่อนหน้านั้นที่น่าเสนองานในแนว
 สังคม เช่น งานของศรีบูรพา หรือลาว คำหอม ดังที่วิทยากร เชียงกุลได้เคยให้สัมภาษณ์ว่า

พวกเราในสมัยนั้นไม่เคยได้อ่านวรรณกรรมประเภทเพื่อชีวิตเลย แม้เมื่อได้เข้ามา
 อยู่มหาวิทยาลัย (ปี 2508) แล้วก็ตาม การกวาดล้างสมัยสุษัดดีทำให้การพัฒนา
 ของวรรณกรรมเพื่อชีวิตตั้งแต่ปลายสงครามโลกครั้งที่สองถึงปี 2501 หยุดชะงักลง
 อย่างสิ้นเชิง เราไม่พบหนังสือเหล่านี้ในห้องสมุดหรือร้านหนังสือเลย หนังสือของ
 ศรีบูรพาที่เราได้อ่านมีแค่ “ข้างหลังภาพ” กับ “สงครามชีวิต” “ปีศาจ” ของเสนีย์
 เสาวพงศ์มีเพื่อนคนหนึ่งได้พบอย่างบังเอิญในช่วงปีท้ายๆ ของมหาวิทยาลัย เราไม่
 รู้จักจิตร ภูมิศักดิ์ นายผี เปลื้อง วรรณศรี และนักเขียนเพื่อชีวิตรุ่นก่อนคนอื่นๆ เลย
 จนกระทั่งเราจบมหาวิทยาลัยไปแล้ว และสำนักพิมพ์หนังสือได้นำ ศิลปะเพื่อชีวิต
 ของ จิตร ภูมิศักดิ์ มาพิมพ์ใหม่ [ใน พ.ศ.] 2515

(วิทยากร เชียงกุล, 2536: 26)

ส่วนปัญญา ผลอนันต์ก็ได้ให้สัมภาษณ์ในทำนองคล้ายกันเกี่ยวกับการปิดกั้นทาง
 ความคิด การมอมเมานักศึกษาให้ติดอยู่กับกิจกรรมบันเทิง และความยากลำบากในการแสวงหา
 ความคิดใหม่หนังสือที่กระตุ้นภูมิปัญญาถูกกวาดล้างไปหมดและหนังสือใหม่ๆ ก็ไม่ปรากฏใน
 ตลาดหนังสือ

[...] ไอ้ที่ใหม่ๆ นี่มันหายากในเมืองไทยช่วงนั้นเพราะต้นธารแห่งความคิดมันก็ไม่มี มันถูกปิดตาย สมัยนั้นตลาดหนังสือก็เป็นตลาดที่ซบเซา หนังสือดีๆ น่าสนใจนานๆ จึงจะมีออกมาสักเล่ม แต่เราก็พยายามค้นหาหนังสือฟ็อกเก็ตบูคี่ๆ มาอ่านนะ ก็ได้หนังสือต้องห้ามอย่างหนังสือของพีทองใบ ทองเปาว์ หนังสือของศิวะ รัชชิต หรือของรพีพรที่เขียนเอาไว้ตั้งแต่ปี 2500 อะไรพวกนี้ พออ่านแล้ว เราถึงได้รู้ว่า เออ! **ประเทศนี้ไม่ได้มีทิศทางอย่างที่รัฐบาลบอกเราอย่างเดียวนี่หว่า** แนวทางการอยู่ร่วมกันในสังคมมันมีมากกว่านั้น (ข้อความเน้นเป็นของผู้วิจัย)

นี่ก็ถือเป็นการเริ่มต้นแสวงหาในขั้นแรกๆ คือเราเริ่มหาทางออกจากสิ่งที่บีบคั้นรอบๆ ข้าง และก็จะไม่ยอมอยู่ภายใต้การปิดกั้นของรัฐบาลอีกแล้ว คือมันเป็นการเริ่มต้นจากภายในตนเองอย่างจริงๆ ก่อน โดยใช้วิธีถามจากผู้รู้ และหนังสือหนังสือที่มีภายในประเทศมาอ่านอย่างที่บอกเพื่อจะได้ดูตัวเองดูสังคม

(ธัญญา ผลอนันต์, 2546: 161)

คำสัมภาษณ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่า การผลิตวรรณกรรมที่มีเนื้อหาที่หลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมที่นำเสนอความเป็นจริงของสังคมได้ขาดตอนไปอย่างสิ้นเชิง เพราะงานแนวนี้ได้ถูกเก็บออกจากห้องสมุดและร้านขายหนังสือ แสดงให้เห็นว่า อำนาจเผด็จการได้ควบคุมการเผยแพร่สิ่งพิมพ์ต่างๆ อย่างเบ็ดเสร็จ ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ความต้องการเปลี่ยนแปลงแนวการเขียนวรรณกรรมเกิดจากการที่นักศึกษาไม่พอใจสภาพสังคมที่ปิดกั้นความคิดในสมัยนี้เอง โดยที่ไม่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมแนวสังคมนิยมก่อนหน้านี้ ดังนั้น ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในวรรณกรรมไทยจึงเป็นแนวทางที่ก่อตัวเนื่องจากความสูงงอมของสถานการณ์ของยุคพัฒนาสู่สมัยใหม่ นั่นเอง แต่การพัฒนาดังกล่าวได้ขัดแย้งกับระบอบเผด็จการทหาร การฉ้อราษฎร์บังหลวง ระบอบอุปถัมภ์และการเล่นพวกพ้องในภวภูมิของผู้ปกครอง ซึ่งเป็นสิ่งที่ปัญญาชนชนชั้นกลางของไทยไม่สามารถยอมรับได้ ต้องการแสวงหาความเป็นอิสระ และความหลุดพ้นจากอำนาจเก่า ทำให้ชนชั้นกลางที่เป็นปัญญาชนเป็นกลุ่มแรกที่แสดงความไม่พอใจสภาพสังคมดังกล่าวและแสวงหาเสรีภาพในการแสดงออก คำพูดของธัญญา ผลอนันต์ที่ว่า **“ประเทศนี้ไม่ได้มีทิศทางอย่างที่รัฐบาลบอกเราอย่างเดียว”** นี้ให้เห็นว่าวิกฤตของการนำเสนอภาพในสังคมไทยคือการที่ประชาชนถูกรัฐบาลครอบงำความคิดมาเป็นเวลายาวนาน

การครอบงำความคิดจากการปฏิบัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ก็โดยการออกประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 17 “ให้พนักงานเจ้าหน้าที่ที่มีอำนาจดักเตือนหรือยึดหนังสือพิมพ์นั้นทำลายเสีย หรือสั่งถอนใบอนุญาตผู้พิมพ์โฆษณาบรรณาธิการหรือเจ้าของหนังสือพิมพ์นั้น”

หากหนังสือนั้นมีข้อความบางลักษณะที่รัฐเห็นว่าเป็นการก่อความไม่สงบก็สามารถปิดแหล่งพิมพ์นั้นได้ การชี้ให้เห็นความเป็นจริงนั้นไม่อาจทำได้โดยสะดวก

ข้อ (6) ข้อความซึ่งเป็นเท็จในลักษณะที่อาจทำให้ประชาชนเกิดความตื่นตกใจหรือวิตกกังวล หรือเกิดความหวาดกลัว หรือข้อความในลักษณะที่เป็นการปลุกปั่น หรือยุยงให้เกิดความไม่สงบ หรือขัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือข้อความทำนายในทางที่อาจก่อให้เกิดความวิตกกังวลแก่ประชาชนในโชคชะตาของบ้านเมือง

(วรรณกรรมเพื่อชีวิต, 2516: 35)

สุชาติ สวัสดิ์ศรีได้แสดงให้เห็นว่า ประกาศดังกล่าวเป็นการจำกัดเสรีภาพทางปัญญา และมีผลต่อนักเขียนหลัง พ.ศ. 2500 เป็นอย่างมาก หลังการปฏิวัติที่ทำให้เกิดรัฐบาลทหาร นักเขียนหัวก้าวหน้าได้ถูกจับกุมคุมขัง อาทิ อิศรา อมันตกุล อุทธรณ์ พลกุล สุวัฒน์ วรดิลก กฤษณา กุศลาลัย จิตร ภูมิศักดิ์ บรรจง บรรเจิดศิลป์ ทนง ศรัทธาทิพย์ เปลื้อง วรรณศรี (เสถียร จันทิมาธร, 2525: 345) บางส่วนก็ต้องเปลี่ยนแนวทางการเขียนไป

การปิดกั้นของรัฐบาลโดยออกพระราชบัญญัติการพิมพ์ดังกล่าวทำให้การออกหนังสือหรือวารสารใหม่ๆ เป็นไปได้ยากหรือถูกควบคุมตรวจสอบอย่างเข้มงวดโดยสันติบาล รัชญา ผลอนันต์ กล่าวในการสัมภาษณ์ว่า "...แผงหนังสือเรียกว่าใหญ่สุดนี้ขนาดโต๊ะนี้ (1×1.5 เมตร) เรียกว่าใหญ่แล้ว พอหนังสือใหม่ออกมาเล่มหนึ่ง โห มุงดูกันใหญ่เลย แย่งกันอ่านแย่งกันซื้อ" (รัชญา ผลอนันต์, 2546: 146)

3.3.2.2 การต้านวรรณกรรมเชิงพาณิชย์และระบบอุปถัมภ์

วงการบันเทิงคดีในยุคนี้กล่าวได้ว่าเป็นยุคที่ทุนนิยมเริ่มมีบทบาทครอบงำอย่างแท้จริง นักเขียนมีสภาพเหมือนเป็น "เครื่องจักร" เพราะต้องผลิตงานตามที่เป็นที่ต้องการของตลาด เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นเรื่องชายสกุลสูงพบรักกับหญิงต่ำศักดิ์ "ชนแต่สวย" "ชายหยิ่งหญิงงอน" รวมทั้งเรื่องบู๊และเรื่องโป๊ เรื่องเหล่านี้มักมีโครงเรื่องไม่ต่างกันมาก เพียงแต่เปลี่ยนรายละเอียดเท่านั้น นักเขียนอาชีพมีรายได้แต่ละเรื่องไม่มากนัก ดังนั้นหากต้องการจะดำรงชีวิตอยู่ได้ต้องทำงานอย่างเครื่องจักร คือเขียนสัปดาห์ละ 4-5 เรื่อง เสถียร จันทิมาธร ในสายธารวรรณกรรมเพื่อชีวิตของไทย ได้กล่าวถึงวงการวรรณกรรมที่มีการแข่งขันดังนี้

การดึงลูกค้านั้นนอกจากจะโหมเอานักประพันธ์ชั้น “ยอดแห่งยุค” มา ประชันกันแล้ว ยังมีการแถมการแจกของแปลกๆ เช่น ฝ้ายนัต กระเป่าหิ้ว แผนที่ ยาสีฟัน สบู่ เป็นต้น ตลอดจนการจัดการด้าน “การตลาด” อย่างครึกโครม การขาย ดีเป็นแสนของนิตยสารฉบับใดฉบับหนึ่งจึงมิใช่เพราะฝีมือของนักเขียนอย่างแท้จริง หากแต่เป็นเพราะการประชาสัมพันธ์และการตลาดเพื่อนำ “สินค้า” ออกวางโดยมี ของแจกและของแถมเป็นเครื่องเร้าอันมีมนต์ขลัง

(เสถียร จันทิมาธร, 2525) 357)

การที่สำนักพิมพ์และบรรณาธิการเน้นที่จำนวนพิมพ์มากกว่าการสร้างงานเขียนที่ สร้างสรรค์ก็เพื่อป้อนงานสู่การบริโภคของชนชั้นกลางทั่วไป การเข้าสู่วรรณกรรมในขณะนั้น สำหรับนักเขียนหน้าใหม่มีโอกาสค่อนข้างยาก และระบบการคัดเลือกเรื่องที่จะลงพิมพ์นั้นต้อง ผ่านบรรณาธิการที่มักลงเรื่องที่เขียนตรงตามชนบของการเขียนเรื่องสั้น และหากบรรณาธิการ ไม่เคยรู้จักงานเขียนหรือผู้เขียนนั้นๆ มาก่อนก็ยากที่จะได้รับการพิจารณาลงพิมพ์ วิทยากร เชียงกุลกล่าวถึงความยากลำบากที่นักเขียนรุ่นใหม่จะได้มีโอกาสรับการคัดเลือกให้ตีพิมพ์ ว่า

“วิธีการที่นักเขียนรุ่นใหม่จะก้าวขึ้นไปเป็นนักเขียนที่ได้รับการตีพิมพ์ผลงานได้ใน สมัยก่อนหน้านั้นจนถึงสมัยนี้คือ ต้องไปไปเริ่มต้นเป็นคนตรวจรูปหรือเขียนข่าว หรือไปฝากฝังเป็นศิษย์ติดตามนักเขียนที่มีชื่อเสียงกระยะจึงจะมีโอกาสทำให้นักเขียน หรือบรรณาธิการสนใจงานที่เขาเขียนได้ ธรรมเนียมแบบนี้ก็พัฒนามาจากระบบ คัดดีนาหรือระบบอุปถัมภ์นั่นเอง”

(วิทยากร เชียงกุล, 2536: 29)

ส่วนเสถียร จันทิมาธร ได้บันทึกเกี่ยวกับปฏิกิริยาที่นักเขียน และนักวิจารณ์รุ่นเก่ามีต่อ งานของนักเขียนสมัยใหม่ เช่น งานของ สุชาติ สวัสดิ์ศรี สุรัชย์ จันทิมาธร นิคม รายยวา วิทยากร เชียงกุล ดังนี้

การเขียนเรื่องในทำนองนี้ถูกตักตวงจากนักเขียนรุ่นเก่า เช่น นิตย์ นราธร ผู้เขียน คอลัมน์กรายกรงแห่งนิตยสารชาวกรุงว่าเป็นการบ่นหรือวรรณกรรมประเภทบ่น สิทธา พินิจภูวดล นักเขียนเรื่องสั้นในนาม “วัชรวัน” แห่งมหาวิทยาลัยรามคำแหง เห็นว่าเป็นวรรณกรรมประเภทด่าว่าและถือว่าเป็นความล้มเหลวของคนเขียน หนังสือรุ่นใหม่ (อ้างจาก สิทธา พินิจภูวดล, “เหตุใดวรรณกรรมของคนหนุ่มสาวจึง ล้มเหลว,” ชาวรามคำแหง ปีที่ 2 ฉบับที่ 40 (20 กุมภาพันธ์ 2516, หน้า 4-6)

นิตยสารในเครือ ฟ้าเมืองไทย ของอาจินต์ ปัญจพรรคจะโยนเรื่องทำนองนี้ลง
ตะกร้าอย่างไม่แยแส

(เสถียร จันทิมาธร, 2525: 397)

ในประเด็นเกี่ยวกับอิทธิพลของบรรณาธิการและชนบในการเขียนเรื่องสั้น ปรากฏใน
เรื่องสั้น "ถนนสายที่นำไปสู่ความตาย" ของ วิทยากร เชียงกุล โดยแสดงให้เห็นถึงความ
ยากลำบากของนักเขียนรุ่นใหม่ที่จะหาเวทีลงพิมพ์ ดังนั้น นักเขียนเหล่านี้ไม่เพียงแต่ถูกปิดกั้น
จากรัฐ แต่ยังถูกปิดกั้นจากอำนาจทุนนิยมที่ถูกกำหนดโดยบรรณาธิการที่รับนโยบายมาจาก
นายทุน

ครั้งหนึ่งฉันเคยคิดว่าฉันอาจมีชีวิตอยู่เพื่อการเขียนหนังสือก็ได้...ฉันคิดถึงอาชีพนี
เพราะฉันคิดว่าฉันคงอยากทำงานอะไรเจียบบๆ คนเดียว และมีอิสระตามสมควร
เท่านั้น อาชีพที่เปล่าเปลี่ยว เหมิงเวย์เคยจำกัดความไว้ดังนี้ แต่แทนที่จะนึกว่าเป็น
คำเตือนที่น่าเอาใจใส่ ฉันกลับคิดว่ามันเป็นคำท้าทายมากกว่า แต่วันนี้ฉันไม่
ต้องการเขียนหนังสือ ฉันคิดไม่ออกว่าเรื่องอะไรกันที่ต้องไปเที่ยวสรวนเก็บ
เกี่ยวเรื่องราวของชีวิตใครต่อใครมานั่งหลังชดหลังแข็งเขียน เพียงเพื่อให้ใครคน
หนึ่งอ่านลวกๆ เพียงห่านาที่แล้วบอกว่ายังใช้ไม่ได้

(วิทยากร เชียงกุล, 2533: 62)

จะเห็นได้ว่า ไม่เพียงการนำเสนอความจริงจะถูกปิดกั้นโดยรัฐเผด็จการเท่านั้น นักเขียน
ยังถูกกีดกันไม่ให้นำเสนอผลงานสร้างสรรค์แนวใหม่ๆ เพราะบรรดาบรรณาธิการต้องการแต่
งานแนวประชานิยมที่แน่ใจว่ามีตลาดรองรับแน่นอน การที่วงการวรรณกรรมตกอยู่ในภาวะที่
หยุดนิ่ง ไม่มีการสร้างสรรค์งานแนวใหม่ๆ เช่นนี้ทำให้นักเขียนรุ่นใหม่รู้สึกว่ตนไม่มีพื้นที่ในการ
แสดงออกนอกจากต้องเขียนตามแนวที่ตลาดต้องการ สุชาติ สวัสดิ์ศรีได้สรุปลักษณะของ
วรรณกรรมยุคหลัง พ.ศ. 2500 ว่า

...เต็มไปด้วยเรื่องราว "หาฝัน" ใช้พระเอกนางเอกตามมติดแบบโบราณย้อนหลัง
กลับไปหาเมื่อสมัย 2475 เพียงแต่เปลี่ยนจากบรรดาคุณพระทั้งหลาย มาเป็น ดว.
หนุ่มที่เพิ่งสำเร็จการศึกษามาจากนอก การดำเนินเรื่องก็มักใช้อย่างเดียวกันหมด
กล่าวคือ นักประพันธ์สามารถรู้เรื่องทั้งหลายทั้งปวง แม้แต่ที่ลึกลับในจิตใจ ตัว
ละครทุกตัวและลักษณะนิสัยที่แสดงออกก็เป็นชนิดที่ "ดี" เกินไป หรือไม่ก็ "เลว"
เกินไป หาใช้ชีวิตจริงที่พบอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันไม่...เป็นวรรณกรรมประเภทบางกะปิ
หรือสยามสแควร์ ที่มุ่งแสดงถึงความบีบคั้นและความเจ็บปวดทรมานของ

บรรดา “ผู้ดีรุ่นใหม่” (Nouveau riche) ที่กำลังมีมากขึ้น ตามการเสวยสุขแบบอเมริกันอันเป็นผลมาจาก “แผนพัฒนา” ซึ่งมุ่งดูที่ “รายได้ประชาชาติ” มากกว่ามุ่งดูถึงผลกระจายโดยเฉลี่ยของประชาชนทั้งชาติ

(วรรณกรรมเพื่อชีวิต, 2516: 36)

จะเห็นว่าในการวิพากษ์วิจารณ์วรรณกรรม สุชาติ สวัสดิ์ศรีเห็นว่า ในด้านเนื้อหา วรรณกรรมมีลักษณะ “พาฝัน” แสดงเรื่องราวของคนของชนชั้นสูงที่ใช้ชีวิตตามศูนย์การค้า ส่วนในด้านการนำเสนอเรื่อง มักใช้ผู้เล่าเรื่องแบบผู้รอบรู้รอบ (omniscient) การสร้างตัวละครเป็นแบบหยุดนิ่ง (flat character) ไม่มีพัฒนาการ ไม่สมจริง

ส่วนเสถียร จันทิมาธรได้แสดงความเห็นเรื่องบรรยากาศและวงการหนังสือในขณะนั้นในบทนำของหนังสือ *คลื่นลูกใหม่* เสถียร จันทิมาธรในฐานะบรรณาธิการที่รวบรวมเรื่องสั้นสมัยใหม่ของนักเขียนหน้าใหม่ได้แสดงความเห็นว่าวรรณกรรมไทยย่ออยู่กับที่ ในขณะเดียวกันก็ไม่สนับสนุนให้เกิดงานเขียนใหม่ๆ ขึ้นเขาเขียนสรุปลักษณะของวรรณกรรมไทยในขณะนั้นว่า

ตลาดหนังสือที่วางอยู่เบื้องหน้ามีอะไรบ้าง
 ตอบได้ 6 ข้อตามลำดับความมากมาย คือ
 รกไปด้วยเรื่องผีไร้สาระ
 นองไปด้วยเรื่องสัปดนไร้สนิยม
 คาวไปด้วยเรื่องโลกีย์วิสัยที่คนเขียนพากันแข่งขันว่าผู้ใดจะวิจิตรพิสดาร
 มากกว่ากัน

จัดจ้านด้วยเรื่องรักบนฟองสบู่ ไร้สาระ ไร้แก่น ปลูกสร้างความฝันवाद
 วิมานบนอากาศที่มีหนทางเป็นจริงได้น้อยมาก
 มากไปด้วยเรื่องบู๊อิงการเมืองจากคนเขียนซึ่งไร้รากฐานทางความคิดและ
 ความรู้ทางการเมือง

มีบ้างเล็กน้อยที่บางนักเขียนสร้างงานขึ้นมาเพื่อเป็นอาหารทางความคิด
 อย่างเป็นอัตราส่วนกับการเป็นอาหารทางใจและอย่างมีรสนิยมนพอสมควรอยู่

(เสถียร จันทิมาธร, 2512: ข)

ส่วนข้อแนะนำในการเขียนเรื่องสั้นอันเป็นสิ่งที่ทำให้เห็นบรรทัดฐานของเรื่องสั้นที่วาง
วรรณกรรมในเวลานั้นๆ ได้ตั้งเอาไว้ปรากฏในตำราวรรณกรรมต่างๆ ในตำราการประพันธ์เรื่อง
สั้นแนะนำให้เขียนโดยมี “สูตรสำเร็จ” ที่ได้อิทธิพลมาจากวรรณกรรมตะวันตก งานของนักเขียน
อย่าง โอ. เฮนรี¹⁶ (O. Henry) และ กี เดอ โมปาซอง (Guy de Maupassant)¹⁷ มักเป็นตัวอย่าง
ของเรื่องสั้น “มาตรฐาน” ในสมัยนั้น คือ การเริ่มเรื่องอย่างเร้าใจและจบเรื่องอย่างที่ทำให้คนอ่านคาด
ไม่ถึง (surprise ending) ตำราเหล่านี้ได้แก่ วิชาการประพันธ์ ของ นายตำรา ณ เมืองใต้ ปากกา
ทอง ของ พิชัย โอดตรดิตถ์ ศิลปะการประพันธ์ และ เรื่องสั้นตัวอย่าง ของ เจือ สตะเวทิน
(สุชาติ สวัสดิ์ศรี, 2518: [33])

หนังสือรวมเรื่องสั้นขนาด 16 หน้ายกชื่อบทนเรื่องสั้น (2505) ได้บันทึกการ
อภิปรายแนะนำนักเขียน “น้องใหม่” ที่ต้องการก้าวไปสู่ “ประตูกาการประพันธ์” โดยการส่งเรื่องสั้น
เข้าประกวด คำแนะนำนี้ได้มาจากนักเขียนที่มีชื่อเสียงในขณะนั้น ได้แก่ เรียมเอง ชาญ หัตถกิจ
สันตสิริ สันต์ เทวรักษ์ อ.ร.ด. อิงอร อ.ไชยวรศิลป์ ช่อม ปัญญาพรค์ สุภาวดี และ ก. ศยามานนท์
จะเห็นได้ว่าแนวการเขียนของวงการเรื่องสั้นในขณะนั้นยังนิยมแนวสังคมนิยม ให้ความสำคัญแก่
โครงเรื่อง รวมทั้งการลงจบแบบพลิกความคาดหมาย อ.ไชยวรศิลป์ได้ให้ความเห็นว่า “...บท
ประพันธ์ควรชี้ทางออกให้ดีกว่า การให้คะแนนก็ต้องถือตามหลัก พลัดอด สำนวน เนื้อหา และ
ความสะเทือนใจ ถ้าทุกอย่างสมบูรณ์ก็ให้คะแนนเต็มได้ทันที” ส่วนนักเขียนอีกคนคือช่อม
ปัญญาพรค์ ก็เน้นเช่นเดียวกันว่าศีลธรรมในเรื่องเป็นสิ่งที่สำคัญโดยใช้แนวทางการวิจารณ์แบบ
พุทธศาสนา คือ “...ถ้าเป็นโจรก็ต้องเป็นโจรที่ดีในบั้นปลาย ผู้ผิดก็ต้องให้รับกรรมไป ถึงแม้ว่าใน
ชีวิตจริงทำดีแล้ว อาจจะไม่ได้ดี ทำชั่วอาจได้ดี แต่ถ้ามาเป็นนวนิยาย ก็ควรจะเชิดชูศีลธรรมเป็น
ข้อใหญ่ ถ้าในการตัดสินมีน้องใหม่เขียนคนที่ทำเลวร้ายแล้วไปได้ดี ดิฉันไม่ให้คะแนนเด็ดขาด”
ส่วนนักเขียนชายมักเน้นให้ความสำคัญแก่ความสมจริง “...หลักการตัดสินสำคัญอยู่ที่ว่า เรื่องนั้น
สมเหตุสมผลและเป็นไปได้” (บทนเรื่องสั้น, 2505: ไม่ปรากฏเลขหน้า) คำแนะนำดังกล่าว
แสดงให้เห็นว่า วงการเรื่องสั้นไทยยังยึดการเขียนแบบชนบ และเห็นว่าเรื่องสั้นยังต้องเป็นแนว
สังคมนิยมที่เน้นการจรรโลงศีลธรรมหรือเป็นวรรณกรรมแนวสั่งสอนเป็นหลัก

¹⁶ ชื่อจริงคือ วิลเลียม ซิดนีย์ พอร์เตอร์ (William Sydney Porter) (1910-1862) นักเขียนเรื่องสั้น
ชาวอเมริกันที่ชำนาญการประพันธ์ในการจบเรื่องแบบพลิกความคาดหมาย (surprise ending)

¹⁷ นักเขียนฝรั่งเศส (1850-1893) มีชื่อเสียงในการจบเรื่องแบบพลิกความคาดหมาย

จะเห็นได้ว่าวาระวาระกรรมไทย ณ ขณะนั้นยังคงยอมรับงานแนวขนบที่มีการเขียนแบบสูตรสำเร็จ ซึ่งไม่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม แต่ปัญญาชนชนชั้นกลางที่เป็นกลุ่มพลังเสรีนิยมที่ต้องการเสรีภาพในการแสดงออกนั้นกลับถูกปิดกั้นโดยระบอบเผด็จการ รวมทั้งระบบอุปถัมภ์ในวาระวาระกรรมไทยที่ยอมรับแต่งงานวาระกรรมที่มีผลตอบแทนเชิงพาณิชย์สูงแต่ไม่สอดคล้องกับความก้าวหน้าของสังคม ทำให้คนกลุ่มนี้ต้องแสวงหาหนทางในการแสดงออกทางความคิด เกิดการรวมกลุ่มและการเผยแพร่งานเขียนในคนเฉพาะกลุ่ม ซึ่งต่อมานำมาเขียนเหล่านี้เองที่จะสร้างปรากฏการณ์ใหม่ให้แก่วาระวาระกรรมไทย

3.4 สรุป: ความย้อนแย้งของกระบวนการพัฒนาประเทศให้เป็นสมัยใหม่

การเปลี่ยนแปลงสังคมไทยให้เป็นสังคมสมัยใหม่นั้นได้ส่งผลกระทบต่ออย่างมากต่อเศรษฐกิจ และสังคม กล่าวคือ เกิดระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และเกิดความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบใหม่ ชาวนาได้อพยพย้ายถิ่นมาเป็นกรรมกรในโรงงาน กลายมาเป็นลูกจ้างของนายทุน แต่ในขณะเดียวกัน รัฐได้มีนโยบายหลายด้านที่เอื้อต่อการลงทุน มีการสร้างสาธารณูปโภคเพื่ออำนวยความสะดวกแก่การลงทุน และทำให้ประชาชนเกิดความสะดวกสบายมากขึ้นด้วย อย่างไรก็ตาม เรื่องสั้นไทยกลับเสนอวาทกรรม “ต้าน” การพัฒนา โดยการเสนอภาพลบของการเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยว่ามีผลกระทบต่อวิถีชีวิตดั้งเดิมของประชาชน ความเจริญเป็นเพียงความเจริญทางวัตถุ แต่ความเป็นอยู่ของประชาชนในชนบทกลับล่มสลาย เกิดความขัดแย้งระหว่างวิถีชีวิตแบบเดิมกับแบบสมัยใหม่ที่ทำให้คนเกิดการต่อสู้ทางความคิดในตนเอง

จากการอภิปรายข้างต้นจะเห็นได้ว่า กระบวนการพัฒนาสังคมไทยของรัฐไทยได้สร้างความย้อนแย้งในตนเอง กล่าวคือ ระบอบเผด็จการทหารเป็นระบบการทำงานที่ไร้สมรรถภาพในการบริหารประเทศ และเอื้ออำนวยต่อระบอบอุปถัมภ์และการเล่นพวกพ้องในกลุ่มของผู้ปกครอง จึงเป็นการบริหารที่ล้มล้าง แต่ในขณะเดียวกัน อำนาจเผด็จการต้องผลักดันประเทศให้ก้าวสู่สังคมสมัยใหม่เพราะถูกบีบคั้นจากประเทศมหาอำนาจ ทำให้เกิดความขัดแย้งโดยพื้นฐานระหว่างโลกสมัยใหม่ที่เน้นบทบาทของชนชั้นกลาง เศรษฐกิจเสรี ประชาธิปไตย กับรากเหง้าของสังคมศักดินาที่เชื่อเรื่องชาติกำเนิดและระบบอุปถัมภ์

นอกจากนี้ การเปิดประเทศทำให้มีการรับอิทธิพลด้านต่าง ๆ จากต่างประเทศ มีการรับความคิดและวัฒนธรรมใหม่ๆ มีการรับทุนจากสหรัฐอเมริกาโดยการส่งคนไปศึกษาต่อ คนเหล่านี้เมื่อสำเร็จการศึกษาก็กลับมาปลูกฝังความคิดใหม่ๆ ให้แก่สังคม ดังนั้น พลังและอิทธิพลที่มาจากนอกประเทศจึงมีลักษณะที่เป็นปฏิทรรศน์ คือทั้งครอบงำและปลดปล่อย กล่าวคือ ด้านหนึ่งประเทศมหาอำนาจรุกรานทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม แต่อีกด้านหนึ่งก็

ได้บ่มเพาะอุดมการณ์ทางความคิดและการเมืองแบบเสรีนิยมขึ้นมาในหมู่ปัญญาชน นี่คือสิ่งที่เรียกว่า การย้อนแย้งในตนเอง

สภาพความขัดแย้งระหว่างระบอบที่ล้าหลังกับแนวคิดสมัยใหม่จากต่างประเทศที่เข้ามา มีบทบาทเป็นสิ่งที่ปัญญาชนชนชั้นกลางของไทยตระหนัก ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ผู้เป็นนักเศรษฐศาสตร์ได้กล่าวว่า

ชนชั้นกลางไทยถึงแม้จะมีกำเนิดเกิดมาท่ามกลางบรรยากาศของอำนาจนิยมก็มีความใฝ่ฝันของตนเอง ซึ่งต้องการแสวงหาความเป็นอิสระ และความหลุดพ้นจากอำนาจเก่า แต่ในขณะที่เดียวกันความใฝ่ฝันของชนชั้นกลางไทยก็หยุดอยู่ที่การสร้างระบบเศรษฐกิจเสรีที่เน้นความเจริญเติบโตเป็นหลัก

(สังคีต พิริยะรังสรรค์และผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2536: 79)

“ความต้องการแสวงหาความเป็นอิสระ และความหลุดพ้นจากอำนาจเก่า” ทำให้ชนชั้นกลางที่เป็นปัญญาชนเป็นกลุ่มแรกที่ไม่พอใจสภาพสังคมดังกล่าวและแสวงหาเสรีภาพในการแสดงออก ด้วยเหตุนี้ ปัญญาชนชนชั้นกลางของไทยจึงเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญมากในการกระทำสิ่งที่นิธิ เอียวศรีวงศ์เรียกว่า “การทวนกระแสและการต่อต้านชนบ”

ในบทที่ 4 จะได้ชี้ให้เห็นว่า ปัญญาชนชนชั้นกลางของไทยเมื่อได้ตระหนักถึงปัญหาของสังคมนั้นได้มีการรวมกลุ่มและสร้างพื้นที่ในสังคมท่ามกลางการบีบคั้นและครอบงำทางความคิดของรัฐเผด็จการ